

Hanikatsi laid oli endistel aegadel Kassari mõisa osa ja asukad kuulusid Pühalepa kogudusse. Priidik Hanikati jutu järgi kutsutud saart ka Anekõrtsi nimega.

Viimane, kes Hanikatsil elanud...

Hanikatsi Marju

sündinud 1938

Marju umbes aastasena. Alumisel fotol koos järeltulijatega.

Hanikatsi saar 1915. aastal.

Hanikatsi maad müüdi laiu elanikele 1932. aastal, siis mõõdeti laid kaheks võrdseks osaks: 37,70 ja 36,29 tiinu. Tiin ehk tessatin on 1,0925 hektarit. Omanikeks said Priidu ja Priidik Hanikat. Kuigi enne ametlikku piiri polnud, kasutati põllu- ja heinamaid eraldi. Ka laudad, keldrid ja aidad olid kummalgi perel eraldi. Elati kahe perega ühes majas. Pere suurenedes ehitas Priidu uue maja, vana maja jäi Priidikule. Vana maja otsas oli Teisepere laut, mis ka fotol hästi näha.

Vana elumaja umbes 1930. aastal.

Leena (1865–1903) ja Priidu Hanikat umbes 1900. aastal.

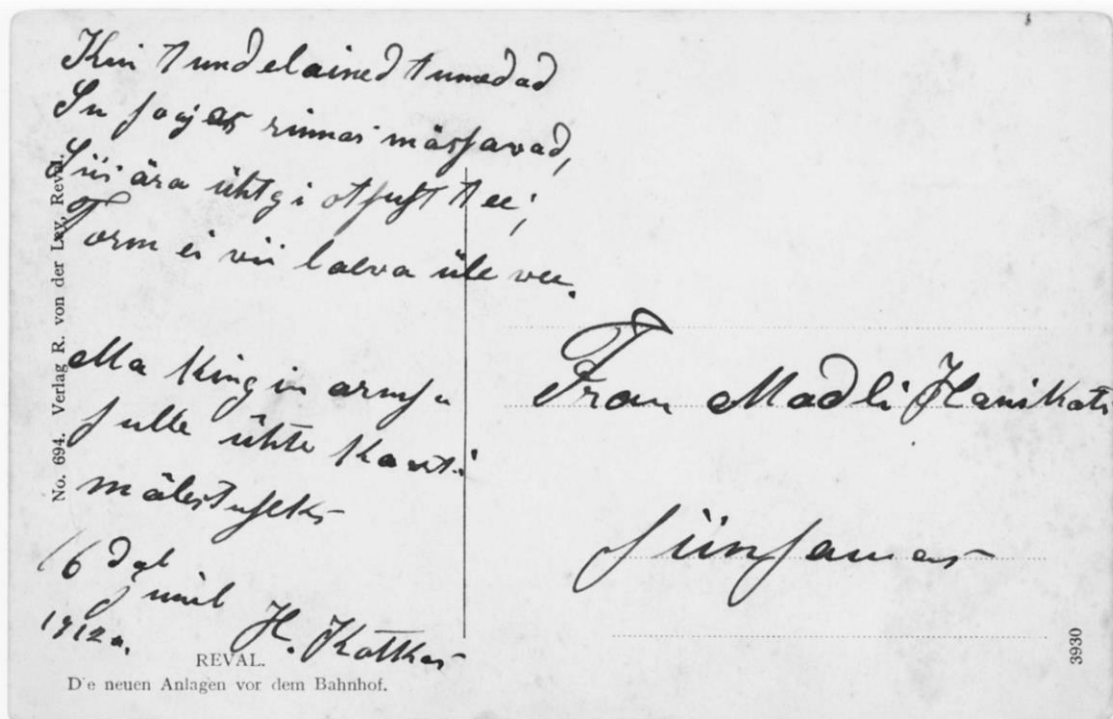
Julie (1888–1967), süles tütar Saara, ja Priidik (1884–1965) Hanikat oma kodus Hanikatsil 1915. aastal.

Mõlemad olid õppinud kurtummade koolis:
Julie (neiuna Sarapuu) Saaremaal Leisis ja
Priidik Vändras.

Hanikatsi saar sai lõppu s-tähe Teisepere Marielt, kes oli väga võimukas naisterahvas. Alati pidi tema tahtmine sündima. Kassari kabeliaias on Marie haua rist, mis ei mädane, ja selle kõrval kasvab kadakas, vaat nii kange ta oligi.

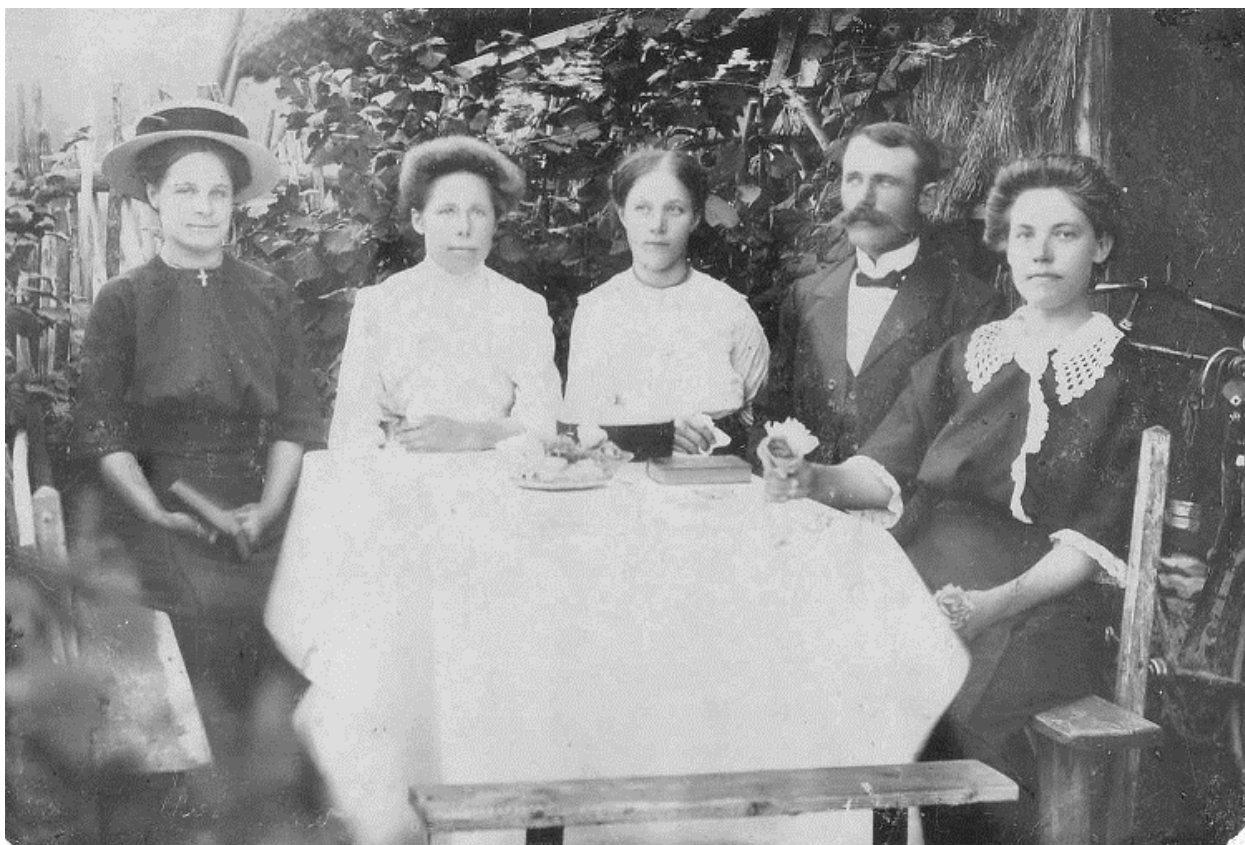
Fotol vasakult: Olga, Madli, Marie ja Helene. Mees teadmata. Umbes 1920. aasta.

Kui tundelained tumedad
Su soojas rinnas märatsevad
Siis ära ühtgi otsust tee;
Torm ei vii laeva üle vee.

Ma kingin armsa sulle ühte
kaartid mälestuseks 16. junil
1912. a. H. Kotkas?

Frau Madli Hanikats.
Siinsamas.
Esiküljel Balti jaam.

Hanikatsi laiu kurttumade pere. Vasakult: Kristiine, Marie, Olga, Priidik ja Julie Hanikat. 10. IV 1916.

Vasakult: kaks esimest teadmata, August, Johannes, Priidu ja Priidik. August, Johannes ja Priidu on vennad. Pildistamise aeg teadmata.

Vasakult vaadates maas: Johannes, Priidu ja August; istuvad: Leena, Priidu, Kersti, süles Villem, ja Nigulas; seisavad: Madli, Marie, Olga, Kristiine, Priidik ja Anna. Kõik Hanikatid. 18. IV 1929.

Seisab Saara Hanikat (Marju ema),
kiigel Mooses (hilisem Heino)
ja Roode Hanikat.
1930. aastad.

Kui maa sai mõõdetud ja Teinepere uue maja valmis, ka siis peeti piirist korralikult kinni. Ei käidud teise poole mere ääres „merevarandust“ otsimas ega teiste metsas või heinamaal. Karjamaa oli küll ühine, seal olid mõlemi pere loomad. Teiseperel oli kaks hobust, neli lehma, lambaid kümmekond. Meie perel oli kaks hobust, kolm lehma, hiljem natuke lambaid ja kanu ka. Põllutööriistad olid kummalgi perel omad. Teiseperel oli veel niidumasin ja looreha. Mõnikord aitas naabri-Johannes ka meil heinamaad niita. Ühised oli peredel rehepeks, lammaste pesemine meres ja lammaste niitmine.

Üldiselt elas kumbki pere omaette.

KINNISTUSAKT Ärakirj

Ostu-müügileping.

E. V. Põllutööministeerium kui müüja ja Priidik Priidu poeg Hanikats

----- kui ostja on leppinud kokku järgmises:

§ 1. Riigimaade põliseks tarvitamiseks ja omanduseks andmise seaduse alusel müüb Põllutööministeerium Priidik Hanikatsi omanduseks, Keina vallas, riiklikust maagavarast riigimaade planeerimisel endis est Kassari mõis est kinnistu nr. 83, -----, eraldatud maakoha Hanikatsi nr. A 32, hinnaga kakssada-nelikümmend krooni ----- senti (240 kr. ----- s.).

§ 2. Maakoh Hanikatsi nr. A 32 sisaldab kokku umbes nelikümmendiks tervet ja 91 sajandikku (41,91) hektari, looduses tähistatud piirides.

§ 3. Esimeseks (1.) ----- 19 -- a. on ostja tasunud maakoha ----- nr. ----- ostuhinnast ----- krooni ----- senti (----- kr. ----- s.).

Ostuhinnast võlgjäänud summa kakssada-nelikümmend ----- (240) krooni kohustub ostja tasuma kahetümnekolme ----- (23) aasta jooksul, arvates esimesest (1.) novembrist 19 30. a., makstes võlasummat iga aasta neli protsenti (4%) intressideks, kaks tervet ja seitsekümmendviis sajandikku ----- protsenti (2,75%) võlakustutuseks ja kakskümmend viis sajandikku protsenti (0,25%) administratsioonikuludeks, kokku seitse ----- protsenti (7%), s. o. kuusteistkümmend ----- krooni 80 senti (16 kr. 80 s.) aastas, võrdsetes osades pooleaasta viisi ette, igal esimesel juunil ja esimesel detsembril.

§ 4. Ostja võlgneb esimeseks (1.) ----- 19 -- a. ostetud maakoha sisseseadmiseks saadud riiklikkude laenuena ja sama maakoha päraldise ostuvõlgade tasumata osadena ning nende laenude ja ostuvõlgade tähtajaliste maksude võlgadena, vastavate algdokumentide põhjal, liidetult ----- krooni ----- senti (----- kr. ----- s.), millest ostja kohustub tasuma ----- krooni ----- senti (----- kr. ----- s.) käesolevas lepingus ette nähtud esimesel maksutähtpäeval, kuna ----- krooni

Hanikatsi tummade talu ostu-müügileping.

1933 aasta ...

§ 3. Oja ...

§ 4. Maas ...

§ 5. Maas ...

§ 6. Maas ...

§ 7. Maas ...

§ 8. Maas ...

§ 9. Maas ...

§ 10. Maas ...

§ 11. Maas ...

§ 12. Maas ...

§ 13. Maas ...

§ 14. Maas ...

§ 15. Maas ...

§ 16. Maas ...

§ 17. Maas ...

§ 18. Maas ...

§ 19. Maas ...

§ 20. Maas ...

§ 21. Maas ...

§ 22. Maas ...

§ 23. Maas ...

§ 24. Maas ...

§ 25. Maas ...

§ 26. Maas ...

§ 27. Maas ...

§ 28. Maas ...

§ 29. Maas ...

§ 30. Maas ...

§ 31. Maas ...

§ 32. Maas ...

§ 33. Maas ...

§ 34. Maas ...

§ 35. Maas ...

§ 36. Maas ...

§ 37. Maas ...

§ 38. Maas ...

§ 39. Maas ...

§ 40. Maas ...

§ 41. Maas ...

§ 42. Maas ...

§ 43. Maas ...

§ 13. Ostad ...

§ 14. Ostad ...

§ 15. Ostad ...

§ 16. Ostad ...

§ 17. Ostad ...

§ 18. Ostad ...

§ 19. Ostad ...

§ 20. Ostad ...

§ 21. Ostad ...

§ 22. Ostad ...

1933 aasta ...

Minna, allkirjutatu, ...

et eelseisev ...

Alghri ja ...

ja ...

...

Kinnistuspealkiri

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

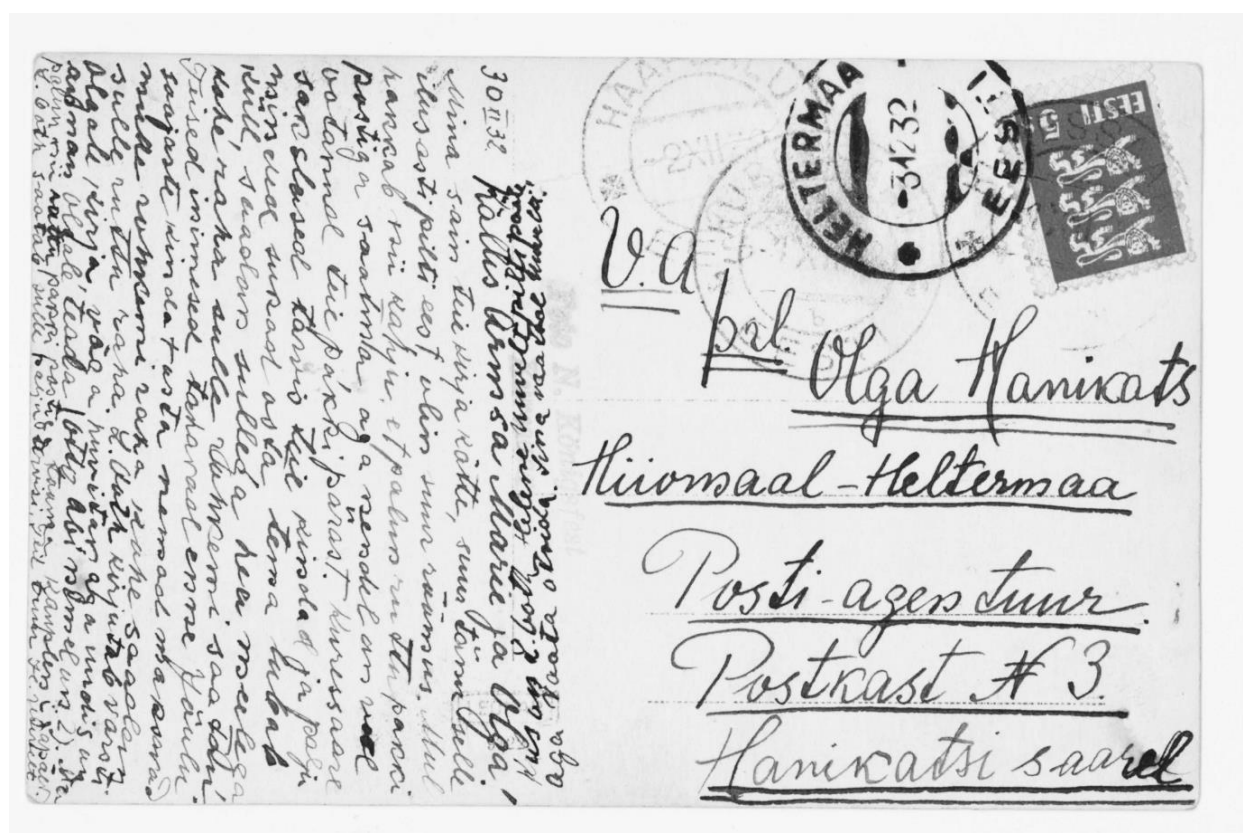
...

Mingeid saadusi müümas ei käidud, aga tol ajal liikus kalalaev, kus osteti kala kokku. Selleks koguti kevadel mõrrapüügi ajal kalad, nagu haugid ja angerjad sumpi, seniks kui kalalaev saabus. Samuti sai müüa võid ja lambavilla, olid ostjad, kes ise järel käisid. Seda ei olnud küll palju, kuid abiks ikka.

Veski, mis asus meie maal, oli küll alati olnud ühine, aga kaev oli kummalgi perel oma ja peale selle veel allikakaev, mis oli majadest kaugemal ja kust suvel toodi joogivett.

Mina, viimane, kes Hanikatsil elanud ja veel elavate kirjas, olen sündinud Haapsalus. Seda sel põhjusel, et ema töötas seal rootsi perekonna juures. Seal töötas ka mu vanaema ehk isa ema Hiiumaalt Öunakust, kes võttis mind haiglast endaga kaasa, et ema saaks edasi tööl käia.

Minu esimeseks koduks sai Vormsi saarel Rumpo küla, kus olid ema, isa, vanaema ja vanaisa. Peale ema oli see rootsi perekond, nii et rääkima hakkasin rootsi keeles. Ainult nüüd pole enam ühtki sõna meeles.

V.a prl. Olga Hanikats
Hiiomaal-Heltermaa
Posti-agentuur
Postkast Nr. 3
Hanikatsi saarel
30. XI 1932

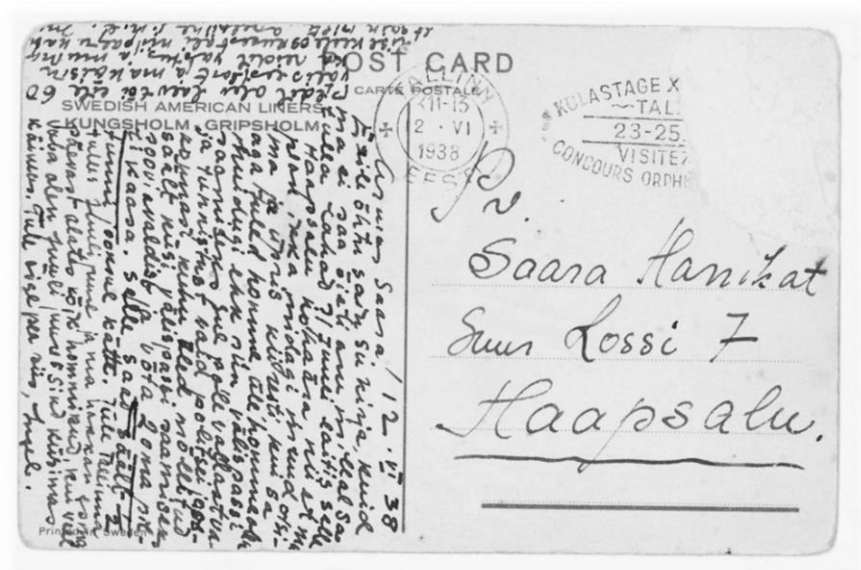
Kallis Armsa Marie ja Olga! Mina sain teie kirja kätte, suur tänu selle ilusasti pilti eest olin suur rõõmus. Mul hakkab nii kahju, et palun ruttu pakki postiga saatma, aga nendel on veel ootannd teie paki pärast. Kuressaare sakslased tarvis teie kindad ja palju minded sukad osta tema lubab küll, saadan sullega hea meelega, kohe raha sulle rohkemi saatan. Teised inimesed tahavad enne Jõulu soojaste kindat osta nemad maksavad mulle rohkemi raha kohe saadan sulle ruttu raha. L. Goth kirjutab varsti Olgaile kirja, väga huvitav aga uudis on annan Olgaile teada (Otto abi nimel on 2). Ma palun nii ruttu pakki posti tooma. Kauplen igapäev. L. Goth saadab sulle palju tervisi Teil truu H. Uuvelt. Kus on L.Goth Helene Uuvelt pilti pääle, aga vaata otsida. Sina vaatad Uuvelti.

Prel. Saara Hanikats
Hiiu-Helterma
Hanikatsi laidu
(kiire)
20. mai 1935

Tahaksin kiiremas korras teada kas tuled või ei, millest eelmise kirjas teatasin, kui kohe aru ei anna enda sõidu üle, siis võid sellest kohast ilma jääda see ootab veel üks nädal aega, arwame esi, et see tulemine ja wastamine teitel kerge ei ole. Paljuu terwisi minu poold Salme ootan kohe wastust Ehte tän. N 5.

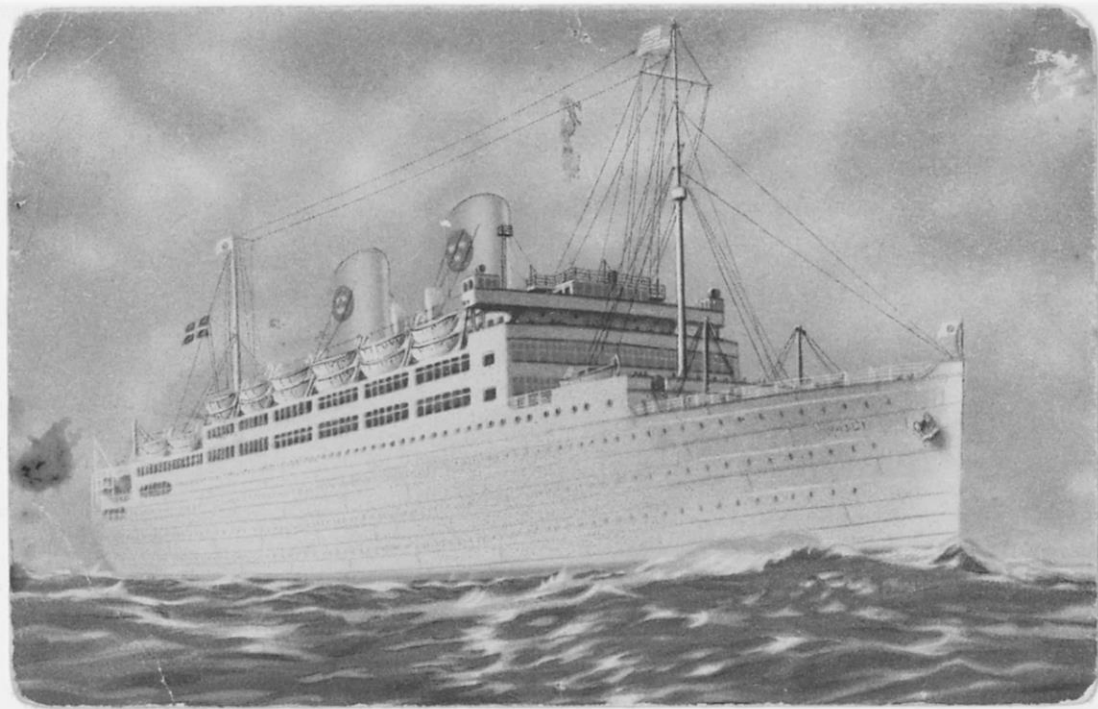
Postkaardi on saatnud Marju vanaema poolõde Salme Marju emale Saarele.

Prl. Saara Hanikat
Suur Lossi 7 Haapsalu
12. VI 1938

Armas Saara! Eile õhtu sain su kirja, kuid ma ei saa õieti aru, millal sa tulla tahad?! Juuli laitis selle Haapsalu koha ära, nii et ma pean ikka midagi muud otsima ja üpris kiiresti, kui sa aga tuled homme, ülehommene olen muidugi ehk siin, välispassi saamiseks sul pole vallast vaja tunnistust, vaid politsei jaoskonnast kuhu oled mõllitud säält küsi välispassi saamiseks sooviavaldist ja võta 2 oma pilti kaasa. Selle saad säält tunni jooksul kätte. Tule Tallinna tulles Juuli juure ja ma hakkan esmapäevast alates kõik hommikud, kui veel vaba olen Juuli juures sind küsimas käimas. Tule õige pea siis, Ingel.

Pildil olev laev tõi eile 60 väliseestlast ja ma käisin ka reidil vastus ja mu inglise keele oskusest oli nii palju kasu, et sain pilte, apelsiine j.n.e. Ingel

Tütar Saara kiri isale:
Stockholm. 16. juuni 1940
Hr. Priidik Hanikat
Hiiumaa-Heltermaa
Dagö Hanikats s.
Estland

Armsad kõik koos! Ei tea, kuidas see nüüd minu sõiduga. Kui midagi erakorralist ei ole sõidan siit 1. juulil välja. Terviseid kõigile saare rahvale. Sündamest Sara

Olin juba neli aastat Vormsil rootslaste peres elanud, mind kutsuti Maryks. Oli 1942. aasta varakevad. Mäletan ka seda, kuidas isa sõtta läks. Mäletan sedagi, kui Vormsi kohal toimus tulistamine ja jooksi keldrisse varjule. Siis hakkas Rootsi riik oma elanikke Eestist ära kutsuma, nii ka Vormsi rootslasi. Meie emaga ei saanud sinna ja pidime Õunakusse vanaema Leeni venna pere juurde minema. Mina olin neile võõras laps ja nii viidi mind Hanikatsile. Ema pidi kohe ära minema ja lubas vahel vaatama tulla. Mulle jäi see kõik arusaamatuks ja pealegi ei osanud ma eesti keelt.

Nüüd pidid ka papa ja mamma, kelle hoole all mina olin, ära minema. Ega ei saanud aru, mis toimub. Meie emaga pakkisime asju, et Hiiumaale minna. Palju asju ei saanud kaasa võtta, sest reel ei olnud palju ruumi ja nii jäid ka mõned armsad mänguasjad Vormsile.

Sõit hobusega läks üle jää. Ilm oli nii ilus ja päikseline, et jääle oli valus vaadata. See jäätee oli päris pikk, reel istudes hakkas natuke külm. Siis ütles ema mulle: „Jookse ree järgi, saad sooja!“ Ja nii tegingi. Lõpuks jõudsi ka Hiiumaale, aga oli veel tükk maad, enne kui Õunakusse kohale jõuti. Seal elasid ema sugulased. Kuna mina, Mary, ei osanud ühtegi sõna eesti keelt, ei saanud ma mitte midagi aru, mis mu ümber toimus. Niipalju ema seletas, et sinna Õunakusse ma jääda ei saa. Juhtuski nii, et mingi aja pärast pakiti jälle asju, seekord minu omi, ka mänguasjad, ja sõideti jälle üle jää, seekord laiu peale nimega Hanikatsi.

Nii sai minu uueks koduks Hanikatsi koos kurtummade Priidiku, Julie ja nende tütre Roodega, kes oli vist 16 või 17.

Hanikatsil elas veel teine perekond, seal olid kaks venda Priidu ja Johannes, nende õde Anna ja tema tütar Helmi, kes oli siis 10-aastane.

Üldiselt kahe pere vahel mingit pendeldamist ei toimunud. Ainult mina olin see, kes käis Teiseperes Anna juures palvetundides, tahtsin laulda kirikulaule, mis olid nii ilusad. Peale selle need Priidu jutud, mida sai kuulatud ja üles tähendatud. Kahju, et rohkem ei saanud.

Kirikus sai käidud enamasti suvel, kuid mitte tihti. Paadiga Soonlepa randa ja jalgsi Pühalepa kirikusse.

Sõda meie elu eriti ei muutnud. Meeles on paljugi, näiteks sõjapõgenikud. Oli 1944. aasta suve lõpp, kui meie sugulased hakkasid kodumaalt lahkuma. Esimese paadiga tädi Roode ja Priidiku venna Nigulai lapsed Lilli, Linda ja Leida, nendega koos Priidiku õde Liise oma poegade Oskari ja Filibertiga. Teise paadiga läksid Teisepere õed Leena ja Senta, vend August peredega. Maha jäid siis Nigulai tütre poeg Hans ja mina. Emast sain teada tädi käest, kui ta ära läks. Hans ei tea siiani oma isast. Esimesel paadil juhtus mootoririke, torm viis nad Soome randa, kust neid aidati Rootsi jõuda. Teine jõudis õnnelikult Rootsi, sest oli vaikne ilm. Samal sügisel hakkasid suured tormid ja paljud põgenikud pidid oma paatidega ootama. Selleks olid nad Hanikatsi ja Vareslaiu vahel ootamas tormi vaibumist. Oli suuremaid ja väiksemaid paate ja neid oli üsna palju. Inimestele sai öömaja ja süüa antud, mis meil oli, leiba, piima, kala ja kartulit. Ka lapsi oli kaasa võetud. Väga kurb oli järgmine kevad. Jää sulamise aegu tõi meri kaldale mitu paati, mis ilmselt ei jõudnud kohale.

Meeles on ka 1944. aasta märtsis Tallinna põlemine, kuma oli Hanikatsile näha.

Pärast uue, nõukogude võimu tulekut, hakkasid piirivalvurid läbiotsimisi korraldama, mida täpselt leida taheti, ei saanud küll aru. Läbi otsiti kõikvõimalikud kohad majas, aidast heinaküünini, kus täakidega heinad läbi torgati. Kartsin neid mehi, aga vanaisa ei lubanud peitu joosta, sest nii võivad nad midagi kahtlustama hakata. Ka need paadid, mis meri kaldale tõi, peksti piirivalvurite poolt puruks. Saarele jäeti

ainult üks paat ja see pidi lukuga kinni olema. Seda kõike tehti sellepärast, et Kaevatsi mees käis kiirpaadiga ja viis oma pere Rootsi.

Mõni sõna minu vanaisa lastest. Minu ema Saara jõudis oma eluga Rootsi, sai seal kaks poega, Heino ja Lennarti. Mina olen saanud emalt ühe kirja 1979. aasta aprillis, kus ta saatis küllakutse, kuid ta suri märtsis, enne kui kutse kätte sain.

Priidiku poeg, Saara vend Heino, kes oli meremees ja laulis riigivastast laulu, sai 25 + 5, kuid põgenes sealt vist 1946. aastal, täpselt ei mäleta, elas hiljem Tallinnas ja hukkus rongiõnnetuses. Tädi Roode jõudis Rootsi, sealt Kanadasse ja nende peres on kolm last. Minu perest niipalju, et mul on üks poeg, kaks pojapoega ning pojapoja poeg ja -tütar. Poja nimi on Alar, tema pojad on Allar ja Elvis. Allari lapsed on Karl-Sander ja Lisett.

Jõulud Hanikatsil

Hanikatsi Marju

Neid saatsin seal mööda mitmeid kordi, kuid meelde on jäänud mõni. Midagi põnevat ei saanud juhtuda, sest olin üksinda, et midagi ette võtta.

Perede vahel ei olnud teineteisel külas käimist, nii oli aastate jooksul välja kujunenud. Isegi mitte pühade ajal.

Kes külas meie peres käisid, olid vanaisa Priidiku venna Nigulai lapsed Heltermaalt. Käisid nooremad, nagu Leida, Linda, Arno ja Ants, kes olid tädi Roodega enam-vähem üheeaalised, nii 18 kuni 24. Jõululaupäevaks tegi Roode suhkrupätsid mingit jooki, mis oli suures pudelis ja peal oli klaasist toru, kus mingi vesi mulksus. Külalised tulid tavaliselt jõulu esimesel pühal, siis pandi suurde tuppä õled põrandale, kus külalised õhtul magama pandi. Enne muidugi söödi. Söögiks keedeti veise rinda kartulite, kaalika, porgandi ja kapsaga. Ja rüübatigi seda jooki sellest suurest pudelist. Seda valati suurde emailist kannu, mida anti käest kätte. Kui see laual oli ja keegi parajasti ei näinud, tahtsin ka seda jooki maitsta. Magus oli küll ja hea maitsega, aga varsti läks süda pahaks ja läksin õue, kus see jook kõik välja tuli. Siis pugedin hommikuni oma kambrisse voodisse.

Jõululaupäeval külalised ei käinud, sest siis vanaisa lugemise piiblit ja pidi vaikselt seda kuulama. Peale seda käis jõuluvana ja tõi kingituse, ükskord puust tehtud nuku ilusa täpilise kleidiga. Teinekord nägin, et jõuluvana mantli hõlma vahelt paistis naabri Anna kleit. Algul küll ei tahtnud seda uskuda, aga tuli leppida.

Anikatsi laiul

Postimees, 2. IX 1928

Tummade talu. Saar sügispäikesega

Saalinõmme Priidu luup (nii nimetakse siin vähe suuremat purjekut) viis meid Anikatsi laiule. Priidu on väikese kasvuga kõhn mees, pehme, vähe kaebliku häälega, alati tõsisena mõtleks nagu millegi tähtsa, tegemata jäänud üle järele. Heltermaa piirkonnas on ta üldiselt tuntud.

Sõit saarele ei alanud just lõbusalt, sadas ja puhus külm tuul. Meie 5 merepurjutajat ronisime kõik luubi nurka, kus võis istuda ainult ettepoole kummargil. Läbi ähmase klaasitüki nägin Priidut istumas tõsisena tüüril, purjenõr teises käes. Ta käed on liig niiskusest ja tuulest sügavalt lõhkenud, kuid hoiavad kõvasti nõõri, justkui elutud ja punaseisse armeisse imbub vihmavett.

Saare alla jõudes muutus ilm vähe paremaks. Ronisime linlasile iseloomustava tehtud elavusega luubinast esile.

Anikatsi laid asub Hiiumaa edela rannikul, sellest 4–5 km lõunasse; saar ise on umbes 2 km pikk ja 1 km lai. Kogu saare põhjakülge katab tihe ja huvitav, pea metsikut parki meelde tuletav lehtpuumets. Loodusteadlasile on saar tuntud oma rikka ja mitmekesise taimestiku tõttu.

Meid huvitasid saarel olevad arvavad pronksaja hauad, mida pidime kaevama.

Saarel on talu ja taluperemees on kogu saare omanik. Saabusime tallu tugeva vihma eel. Ei teadnud õieti ka, kuidas meid koheldakse siin, kus on tunne nagu valitseks riik riigis. Madalast vanamoelisest aidast möödudes tervitasime kaht keskealist naisterahvast – need ei vastanud meie tervitusele. Vähe kohmetunult astusime elumajja.

Perenaisena paistev naisterahvas võttis meid vaikides vastu ega rääkinud meile midagi. Olime juba Hiiumaalt peale ette valmistatud, et saarel elab tummade perekond, kuid siin väikesel saarel nendega kokku puutudes, äsjasest meresõidust külmunud, oleks tahtnud nii meeleldi valjusti tervitada, kaebada külma tuule üle ja heita vast vähe hädalist naljagi, kuid nüüd mõjus vaikiv ja hääletu ümbrus kuidagi kohmetavalt ja masendavalt.

Seni kui seisime kesk tuba, õieti mitte teades, mis teha, tuli kõrvalkambrist kaunis kõbus vanakene, vastas lahkelt tervitusele ning näis kohe ladusalt meiega jutlema hakkavat.

Ometi ükski inimene kellele rääkida, et olemas oleme ja

keset tuba seisame, mõelsime kõik rõõmustanult.

„Ah näe Sina ka noor inimene, kas Sa tunned Andemäe Antsu, eks sa muidugi tunne, tema istus minu emaga kõrvuti Sarve Liisu varrudel. Ah, et Sina ei tunne,“ naeris vanakene valjusti. „Aga Vallipää Mihklit ikka tunned, Mihkel va ladna poiss, aga näe Saarnaki Annal rotid lõhkunud kõik lõngad ära. Kas Sa ei tunne Saarnaki Annat? Ah ei tunne!“ naeris vanake veel valjumalt. Me vaatasime üksühele küsivalt otsa.

“Teele, tee kurekesed

üle metsa-maa,

üle suurte linnade

üle mere ka,“

laulis vanakene järsku heleda häälega, kiiresti toas edasi tagasi käies ja naeris lõpuks pikalt ja luksuvalt.

Meil kõigil hakkas ümbrus kummalisena paistma ega teadnud, kas jääda või minna välja vihma kätte. Oli kuidagi masendav ja raske siin suures madalas toas, kuhu juhus oli kokku koondanud nii palju suurt inimehädä. Tundsime end enam kui muidu kutsumata külalistena, kes olid asjata tulnud segama saare tavalist vaikust. Vanamoelise nagiseva seinakella kõrval rippus tumedal põhjal

pleekinud hõbetähtedega kiri „Issanda arm on igavene“.

Saar paistis aknast halli ja harjase mere keskel kaitsetu ja märg. Saare peremees, tema kaks õde ja naine on tummad, peremehe mõlemad tütre ja poeg, kõik umbes kooliealised lapsed, räägivad ja on koolis kuuldavasti õige andekad ja terased. Kõnet on lapsed nähtavasti saanud harjutada ja õppida peremehe venna perekonnas, kes elab väikeses vildakas majas talu kõrval ja kus kõik perekonnaliikmed räägivad.

Lapsed saavad vanemaist kergesti aru ja ümberpöörduvalt, on tunne nagu ei segaks kõne puudumine siin kuigi palju. Lapsed said ka meie ja pererahva vahemeesteks ja kui järgneval päeval hele päikesepaiste väikese laiu üleni kattis, oli eelmise õhtu masendus hävinud ja väikene saarekene ühes selle keskel asuva talu, tuuliku ja juba valkjaks tõmbuva rukkipõlluga paistis huvitavana ja rõõmsana. Meri tundus nüüd lai ja hele ja naaberlaidude sinised rannaviirud nii koduselt ahvatlevad. Kui tugev tuulehoog üle merevälja saarekaldasse jooksis, oli tunne, nagu tahaks ta hulk

veepiiske saarele paisata. Aga ehmudes jäid need läikleva rannakivide vahele ja vabanenud tuulekäsi tõmbas enne üle ranniku kadakate, rappus poolpahaselt kesksaare vanus tammis ja ajas teise randa jõudes kiiluna laia veejoa enese ees ulgumerele. Sama tuul sasis juukseid, rebis lahtist särgikaelust ja tõi ühes päikesega tunde, nagu oleks väikene saar juba ammu ja alati olnud tuulseks päikesemaaks.

Saare mets olla vahel pikkade sügistega lehis kuni jõuluni, tavaliselt püsivat lehestik ikka novembrikuu lõpuni, niivõrd mahe on juba siingi mail mere sülelus. Kui Hiiumaa rannikul juba näpistavad esimesed külmad ja Suurelmaal on puud juba ammu raagus ning põlde katab pehme lumekate, on siin vahel meeli kirkavad päikesepaistelised sügispäevad. Kui talvel tuisud, kevadel külmad tuuled ja udud Anikatsi ja teised laiud murelikuks teevad, siis on suvi- ja sügispäike neile hele ja karge ning läbipaistev sügisõhk on siin kaua tuttavalt südant valutama panevalt kollane.

Laupäeva õhtul kogub talu suurde tuppa mehi, siia suvepüügile sõitnud kalureid

ja talu oma väge ning ühes kilgi vaikust mõnusalt segavate sirtsudega sobib jutt. Anikatsi ning teiste laidude vahel seavad kalurid seavad õhtuti õngenõore mere põhja ja püüavad angerjaid. See libe ja kallis kala on tekkinud siia alles hiljuti, mõne aasta eest, kuid ujub nüüd nii rohkel arvul merepõhjas, et tema püük kogu Hiiumaa lõunarannikul tulutoovam. Eriti seks Tallinnast väljasõitnud kalalaevad ostavad saagi ja hea püügi juures võib kalur ühe ööga saada mitmekümne krooni omanikuks. Varem on angerjaid siin püütud ainult harva ja oli hõbesoomusene silk rannameeste tuluallikaks. Nüüd ripuvad silguvõrgud tegevuseta, sest meri on muutnud meelt. Kes elanud rannikmail, teab, et meri on muutlik ja vahel võib tuua võrkesse heitunud ja rabelevaid kalu, vahel tasakaalukaid rahulikke plombeeritud piiritusenõusid.

Aga muustki räägivad saaremehed ja naised kuulavad pealt enne kui soe pime tuba ja kilgilaul mehed uniseks teeb.

E. Ld.

Eesti kalurite paradiis

Tühjad kõrtsid tühjadel saartel. Troopikalised lehtpuumetsad. Sakslased rahapada otsimas. Saarteahelik Muhu ja Hiiumaa vahel.

Vaba Sõna nr 9, 30. X 1933

Vähe leidub neid, kes pole kuulnud Norra rannikul asuvast „kalurite riigist“ – Lofootidest, millise nime on surematuks teinud Knut Hamsun ja Juhan Bojer. Need on kirjanduslikult kuulsad saared ja seal püütakse ka kirjanduslikult kuulsaid kalu! Nende sära varjutab teised saarterühmad.

Ent meie saarterikas läänerrand tohiks siin väärیدا kõrvutamist. Mõtlen Hiiumaa ja Muhumaa vahelist saarte-ahelikku, mis koosneb 12 laiust. Kahe, kolme ja rohkem miiliste vahemaadega moodustavad nad ühtlase-ilmelise terviku – ja veed on siin kalarikkad. Sellesse saarestikku kuuluvad saared nagu Ahelaid, Kõrgelaid, Vareslaid, Saarnak, Hanikatt, Heinlaid, Kaevaste jt. Kõik saared, millel on omapärane loodus ja kauge minevik. Siinseid Hiiu- ja Saaremaast kaitstud väinu mööda on aastatuhandeid liikunud randlaste laevad ja teele rikkalikult külvatud saared moodustavad looduslikke ankruplatse.

Matk neile „Eesti Lofootidele“ teostus kaluri-purjekal Kassarist, mis on suurim Hiiumaa rannavee saar, õieti poolsaar. 10–12

miili tuulist meresõitu ja siis võib randuda Kõrgelaiul, esimesel kogu aja silmapiiril paistvast saarestikust. Siit on näha nelja ilmakaarde – Hiiumaale, Kassarisse, Muhumaale ja harukordadel ka mandrile. Kõrgelaid on igal kevadel siia purjetavate kalurite koonduspaigaks.

Jäälagunemise ajal juba lähevad liikvele ümbruse kalurid – sageli isegi Pärnu rannast. 20–30 purjekat koondub siia varakevadel. Meestel on kaasas kuudeks moona ning värske kala hoidmiseks sumpe. Kõrgelaid on metsata. Kaunid tammed ja saared raiusid maha riigirentnikud, mille eest nüüd tagantjärele lähevad küll kohtu alla. Ent moreen-künkeline, suurte kadakate, võsa ja ka üksikute kõrgemate puudega kaetud saar annab veelgi varju. Juba ankruplatsil kohtab pilliroost kivi-vundamendile rajatud kaluri-onne. Selliseid kalurimajade vundamendi asemeid on saarel kümneid. Ent seisis ankruplatsil kassarlaste üks laudadestki hütt, kus valitsemas päris hotelli kord, nagu iseloomustab alljärgnev tekst: „Öömajalised, kes siin öömaja pidavad, palutakse Maja eest niisama hoold kanda kui oma Maja eest, sest see on vaeste kalameeste

peavari. Austusega: üks kalamees.“ Nii siis sellises onnis, kus vaibaks ja madratsiks heinad ning ukseesiseks kaunistuseks angerjaluud, võib igauks leida peavarju sajuilma eest. Kõrgelaius on oma elu-olu ja omad kirjutamata seadused. Et ei tuleks piiritülisid on püügi hooajal saar jagatud venekondade vahel järgmiselt: „rannaküla“, „õhtu-promenaad“, „lõuna-promenaad“ jne. Liikudes siinsete jääaegsete raudkivirahnude vahel, mis on metsikult läbi põimunud magesõstra- ja kadakapõõsastega, kohtab silm sageli kive, millele raiutud nimed. Kivi raiumises leiavad kalurite kunstilised otsingud väljenduse, kui merel on ebasoodsad tuuled! Kevad algab „Eesti Lofootidel“ haugide ja kohade püügiga ja suvel satuvad tuhandete õngekonksude otsa ahvenad ja angerjad. Püük kestab ühtlaselt märtsist kuni jaanipäevani. Samal ajal kaluritega on siin laidudel ka noortest poisikestest ja raukadest koosnev merelinnunade otsijate „laevastik“. Hoolimata inimeste ahnuskirest, võis siin ometi sageli veel kohata vaerast, kellel paar tosinaid nobedaid poegi järel, või pardiema, kes ohvrimeelselt meelitas

„vaenlast“ eemale oma avamerele sibavate poegade juurest. Talvel on siin ainsad elanikud mandri punased rebased. Need loomad tulevad üle jää saarile tont teab milliste vaistude kihutusel. Ühel suvel tabasid kalurid Vareslaid viis rebast.

Saare sakraalseks altariks on tundmatu sõduri haud Muhupoolses küljes, kust paistab Hanikatsi kordoni valge vare. Siin puhkab Hiiuranna merelahingus langenud vene sõdur, kelle sinna matnud sakslased.

Kui olla juba Kõrgelaiul, siis ei tohi unustada Ruhnu hülgeküttide maja varemeid. Aastakümneid tagasi oli siin hülgeid küttivate ruhnikate alaline kodu.

Kõrts tühjalt saarel

Üle 70. aasta tagasi lõpetas Kõrgelaiul oma tegevuse vana kõrts, mille vundament ja kaev praegu veel alles. Kõrts toodi Kõrgelaidu Saarnakist. Joogikoha eluiga saarel kestis üle 30 aasta ja lõppes siis kui peremees hakkas tegelema salakaubaga. Tol ajal olnud peamisteks kontrabandi aineteks tee ja siid. Kõrtsimees, kes sai mõisalt aastamoona, oli põline hiidlane Saarnakist. Kõrtside loomise Kõrgelaidu, Hanikatti ja lühemaks ajaks ka Saarnakki põhjustasid mereteed, mis jooksid kogu saarestikuga paralleelselt. Kõrgelaid ja Hanikatt olid kõrtside hooajal elavad tsentrumid. Leidus laevnikke, kes istusid nädalate viisi

saarel ja rüüpasid kapaõlle kõrval portveini ja madeirat. Neist tegevusrohketest aegadest on praegu järele jäänud vaid hõredad mälestused rannikrahva hulgas. Aurikute ajajärk hävitas lagedast merest idüllilised lokaalid. Aurikuid ei sunni siinsed tormid otsima häda-ankruplatse. Igivanal sõiduteel Riiast Soome lahte need saared täitsid majakate ülesannet.

Kõrgelaiu lähimaks lõunapoolseks naabriks on noore metsaniidiga osaliselt kaetud Ahelaid. Saart kasutavad praegu muhulased heinamaaks. Sellest laiust jutustasid kalurid naljaka loo. Üks hiidlastest oli mandril teenistuses. Kokkuleppe järele pidi peremees ta oma paadiga Hiiumaale tagasi sõidutama. Peremees täitis lepet ja laskis hiidlase pimedal ööl maale. Teekonnast väsinud mees heitis puhkama põõsa alla ja hommikul ärgates leidis imestanuna, et oli väikesel inimesteta laiul. Hiiumaa sinas vaid kitsa heleda viiruna silmapiiril. Kaks päeva ehitas mees söögi-joogita lattidest ja roigastest parve ning pääses soodsa tuule ajal lõpuks Hiiumaa randa.

Idapoolseimana saarestikus seisab Kõver- ehk Haavalaid. Kaugusest näib ta kahe kõrge metsase kuppelmäega saarena, ent see on optiline pete. Saar on madal rohumaa ja kasvatab kahes grupis noort tihedat haavametsa. Nagu kahe küüruga kaamel paistab

Kõverlaid kaugele laevaliinidele. Temaga on seoses traagiline lugu Norra madrusest. Ühelt laevahukult saartevahelisel rahudel pääses ujudes Kõverlaidu üks norralasest madrus. Nörkenud mehele ei pakkunud maagi pääsemislootust. Ta oli määratud janu- ja näljasurma. Madrus oli oma viimase aseme juurde ehitanud kividest valli.

Kui veel kiirpilguga üle joosta Vareslaidust, kus kasvamas läbipääsmatu haava- ja kasepadrik, siis hakkab purjek matkajaid kandma „Eesti Lofootide“ – asustatud laidude suunas. Kümnete miilide taha on nähtavad üksikult seisvate põliste puude kaharad ladvad Hanikatil ja Saarnakil.

Need on metsaraiumisel säästetud vägevad tammed.

Hanikatil asub kodumaa ilusam vahtra-, tamme- ja pärnamets. Hanikati saar elatab kaht peret, kellede perekonnanimeks on Hanikat. Üks pere koosneb patoloogilistest tummadest. Nagu mingile ürginimeste asulale lähened talule. Keskel seisab küll õlgkatusega maja, ent ümberringi asub rohkem kui tosin pisikesi pilliroost ja lahtistest paetükkidest laotud onne. Ei jõudnud pärida nende kõigi otstarbe järele. Õue väravas seisis suur muistset batarelli meelde tuletav masin. Järelepärimisel selgus, et pole tegemist muistse relvaga, vaid köiekeerutamismasinaga. Neegri osmikuga

sarnanevate pilliroog-hüttide kõrval leidus kurioossemadki ehitisi. Ühe pilliroost panipaiga katuse moodustas kummulipööratud suur kala-vene.

Toas Hoerschelmanni lauluraamat 1880. aastast, tsaar Aleksander III ja keisrinna suured pildid ... Meremeeste seisusetunnusena oli kõikjal tuulelippe ja ühe tamme otsas päris korralik vahitorn. Aastasadu on siin elanud Hanikattide suguvõsa. Maja on ehitatud ümber vanast kõrtsihoonest. Suusõnaline perekonna-traditsioon aga osutub äärmiselt puudulikuks. See on juba fantaasiavaeste põhjamaa rahvaste saatuse. Muistsel ajal olnud saare elanike ainsaks kohustuseks ja koormuseks aasta läbi mõisa varustamine värskete kaladega. Kõrts Hanikatis on kauem vastu pidanud kui ühelgi teisel saarel. Veel möödunud sajandi lõpult teatakse selle meremeeste-kõrtsiga seotud mälestusi. „Neegrionnide“ juurest viib rada läbi kehvade põldude metsa – nagu hoopis teise maailma. Hanikati saarel säilinud mets on oma koosseisult kaunimaid, mida olen näinud. Suuri tammi, mille oksad soonilised nagu töölise käsivarred, metsikuid vahtraid, saledaid saari, mandril haruldasevõitu pärnapuid, pihlakaid, raugana värisevaid haabu, üksikuid heledatüvelisi kaski, türnpuuid ja paakspuid, mille sütest vanasti tehti püssirohtu, kasvab siin ürgses segaduses

jääaegsete kivirahnude vahel. See haruldane metsatihnik ulatub mereni, mille rannal harvad kadakad.

Tuleb meelde meie merirandade poetess Aino Kallas, kelle suvila on Kassaris lagedal kadarikul. Kas ei võiks olla Hannikatt oma jõulise metsaga ja rahuga suvekoduks mõnele meie vaimutöölisele, nagu on palju selliseid pisikesi saari Inglis- ja Iirimaa vahel Briti kirjanike kodudeks. Kassari on hälliks teisele meie poetessile. Nimelt põlvneb siit Marie Under. Meie botaanikute perele peaks siinne taimkate olema tuttav, kuna Kassaris peatus mitmed suved prof. T. Lippmaa, keeleteadlaste uurimiste sihiga viibis tänavu siin mag. P. Ariste.

Hanikati ürgne mets peidab eneses Rootsi kuninga haua ja kulla. Need teated on saare elanike hulgas säilinud igivanust aegadest. Et jutt rootsi kuninga või printsii hauast aluseks pole, seda tõendavad mitmed kaevandamisest saare metsa kivihunnikutes. Rahvajutu järele on muistne kuningas maetud kuld- ja hõbedaga. Dokumendid matusepaiga kohta pidavat olema alal. Arvatavasti on Eestis ajal kaevamisi teostanud ülikooli arheoloogid. Hanikati haua olemasolu oli teada ka sakslastel. Okupatsiooni-aegsed võimud korraldasid saarele saabumisel kohe väljakaevamisi.

Hanikati sadamast lahkumisel jäävad saarestiku idatiivale männimetsane Heinlaid ja lage Kaevaste saar, millel paar sauniku peret. Veed on madalad, nagu loodud kalade kudemis-paikadeks.

Teine muistsest ajast asustatud laid on Saarnak. Siingi elab samanimeline perekond. On sadam, ühemastilised jahid ning kõrgel künkal saaremaa tuulik. Kuigi siinsed ehitused on tublisti euroopalikumad kui Hanikatil, siiski jääd mõne erilaadse konstruktsiooni ees üllatunult seisatuma. Nõnda on siin ühes kohas risti pooleks lõigatud paadi osa püsti asetatud ja W.C-ks monteeritud. Suure peretoa otsmisel seinal ripub sadakond koltunud perekondlikku ülesvõtet ja postkaarti viimasest sajandist. Laual vähemalt sada aastat vana puukaantega palveraamat. Külaliste uudishimu rahuldamiseks tõi 60 a. peremees, kelle iga võis aga arvata 45 aastale, kapist nähtavale auväärse perekonna piibli, trükitud 1739 Köleri juures Tallinnas. See väärtuslik raamat pole veel puutunud meie vanavara kogujate näppu ja asub seetõttu muuseumivitrini asemel hoopis talu kapis. Siinsed perekonnad elavad patriarhaalse korra järele. Kümnekond on lapsi, nende naisi ja lapselapsi. Käsutajaks ja *patria potestate* omajaks on isa. Saarnaklasedki ei mäleta palju oma perekonnaloost – teavad vaid seda, et möödunud sajandil oli siin

mõisa poolt asutatud meremeeste-kõrts töötanud seitse aastat. Kõik mainitud saared, kuigi lähestikku asuvad, on erilised oma taimkattelt ja pinnavormidelt. Saarnak on metsata, vaid majade ümbrust piirab tihe rida istutatud sarapuid. Laiu põhjapoolse randvalli moodustab sammaldunud raudkivide lade nagu mõne maalinna müür. Pärnad ja

kadakad segamini moodustavad kivivallil puust pistandi, küllap on needki raudkivi pangad jääaja pärandus. Lahkumisel jäävad sellest saareperest meelde töötavad paksusäärelised naised, patriarhaalne peremees ja tõrvatud jahid, mis ankrus sadamaplatsil.

Väljudes sellest nimetust saarestikust avamerele, jääb

veelgi silmapiirile väikesi laide, mis ulatuvad poolsaareni Hiiu rannas. Siin on Langekare, Kasuklaid, Pihlakare, Aunlaid, Üaksi jt.

Purjek kandis meid veel kord läbi „Eesti Lofootide“ ja viis avamerele.

Edg. W. S.

Anikatsi – vaikne kena kohakene

Salapärase õnnelikkude inimeste saareke Hiiumaa lähedal.

Maa Hääl, 13. III 1940

Meil kõneldakse palju kodumaa tundmise vajadusest ja süvendatakse kodumaist maateadust ka koolides. Kui aga nüüd küsida lõpueksamil mõnelt gümnaasiumi lõpetajalt: kus asub Anikatsi ja kes sellel „tundmatul“ saarekesel elutsevad, siis vaevalt oskab keegi õiget vastust anda. Maakaardilt ehk leiab mõni selle kääbussaare, kuid mandril vaevalt keegi teab, kes saarel elavad ja töötavad.

Kui sõidetakse laevaga Tallinnast Orissaarde või Sõrle, paistab Anikatsi saar või Anikatsi laid silmapiiril nagu muistne hiis. Samuti salapärasena paistab Anikatsi ka Hiiu-Suuremõisa Veskimäele. Veskimäe kaudu käivad Anikatsi lapsed Suuremõisa algkoolis. Juhtub mõni kord, et tormi või nõrga jää tõttu koolilapsed ei pääse laupäeva õhtul koju Anikatsile, siis lapsed jooksevad vudinal Veskimäele, et armast kodu eemaltki näha. Kodu nägemine sisendavat lastele tunde nagu oleks kodus ära käidud.

Anikatsi laiust väljaspool Lääne-Eesti saari on teadlikud ainult mõned üliõpilased-loodusteadlased, kes sooritavad siia erialalisi uurimisretki. Turismipropaganda on viimaseil aastail teinud küll tänuväärset tööd, kuid see ilmneb peamiselt

meie tähtsamate kuurortide üha kaunimaks kiitmiseks. Anikatsi laid on aga koht, kus aastakümnete jooksul peagu midagi ei ole muutunud. Muutumatuses seisabki saare veetlus ja võlu, selles peituvad saare ja ta elanike tähelepanu pälvivad aarded. Koguni esiisade pärandatud puulukk seisab oma otstarvet täitvalt aida ukse ees. Muide otsest tarvidust siin küll luku järgi pole olnud ega ole. Saarel ei hävitata ega uuendata midagi lihtsalt uudishimust ega moetuhinast, vaid täiendatakse puht-praktilistel kaalutlustel. Veel paari aasta eest sooritati „mandrile“ Hiiusse kõik tarbe- ja lõbureisid, mõnikord otse ennast ohverdava julgusega väikeses purjepaadis. Nüüd on täiendatud purjepaatide rivistust kereka mootorpaadiga. Lähima vahemaa tõttu tavaliseks suundsadamaks laidlastel Hiius on Soonlepa küla. Madala ranna tõttu ankrustatakse paadid kuni pool kilomeetrit kaugel ja minnakse siis jalgsi põlvini keeratud pükstes-seelikus rannale. Puhke- ja peatuspaigaks ning ooteruumiks Soonlepal on Passide talu. Siit minnakse 6 km – Heltermaale posti järele; siit käivad lapsed esmaspäeviti kolmekilomeetrilise koolitee Suuremõisa algkooli. „Merikarude“ vaprusest hoolimata sügiseid-kevadeid on siiski, millal paaril kuul ei pääse keegi saarelt.

Uppumisjuhtumitena Hiiu ja laiu vahel teatakse kahest inimohvrist.

Kiriklikult kuulub Anikatsi saare elanikkond Hiiu Pühalepa kogudusele, maa-alalt Suurevallale, endistel aegadel Kassari mõisale.

Hiiu saart, kus rekordiks 16-lapselisi talusid seatakse eeskujuks täishällide propaganda tegijaile. Anikatsis aga ema Leena on sünnitanud 18 last. Üks poegadest on praegune kohapidaja saarel. Ka siinsed naised eeskujulikumad käsitöö-armastajad. Kõik, vanaema vardakotini, on täis ilmekaid mustreid, kleidikangaid kujuti juba ammugi kirjused ja triibulisi, nii kuidas see lihttelgedel oli läbiviidav. Saare erialasid on lambakasvatus. Hiius kolm-neli lambapidajat korraldavad villakraasimisetalguid. Siin ilma ühegi naabripereta tulevad kümne kuni kahekümne lamba villad ise korrastada, sest ega palju ära ei müüda. Villa kingitakse rohkesti sugulasile-tuttavaile. Hiiu-Kassaris räägitakse Anikatsis peetud pulmadest, kus iga pulmaline sai ära sõites paari sokke-sukki või kindaid. Nõuab see ju naisperelt aukartustäratavat töötahet ja suurimat lugupidamist ning külalis-lahkust.

Mehed omakorda on kalapüüdjad. Muiste tasuti kaladega mõisa kohustusedki.

Ei ole Hiius ega mandril näinud perelaua angerjaid ega nii mitmekesisist menüüd kui Anikatsis. Saar ja meri annavad peagu elanikele ülalpidamise, ainult osa nisu ja otri importeeritakse. Viimaseid õieti kruupidena, sest saare oma tuuleveskil puudub tangu-tegemiseseadeldis. Isegi seda tänavust üldist veepuudust ei tunda siin – tänu allikale.

Looduselt on saar mõjukalt ilus, ta näib „maailma loomisel“ olnud eelistatuim oma naabersaarest, pindalalt suuremast ja Hiiule kolm korda lähemal olevast Saarnakast. Viimane näib poolelijäänuna, sest „maa on tühi ja paljas“.

Anikatsis, nagu algul mõista antud, on tihedat tuuli kaitsvat metsa. Puuliike on saarel 22, neist ainsam kuusk ja mänd on toodud kasulasteks Hiiust ja nende tugevaks sirgumises ei olda veel päris kindel. Lehtpuudest on enamus me kodumaa kaunemaid puid: pärnad, tammed, kased ja vahtrad. Siin on ka meie haruldasemaid puuliike: takis-, luu- ja mampuspuid. Üks kolmandik saarest on ka tasane lambakarjamaa. Röövloomi ja -linde nähakse siin harva, selle eest külluses mere- ja laululinde. Häda rebasele, kes üle jää laidu külastades liiga kauaks jääb! Ainukesed vaenlased on suured rotid, kellede hävitustöö

mõnikord sügiseti kartulipõllul end tunda annab.

Laidlased armastavad väga oma kodu ning ei vahetaks teda mingi hinna eest Hiiusse või mandrile. Neil on kodu kindlus, kuhu ei pääse kaasinimestest olenevad tülid-pahandused, ainult mässava mere tujusid tunnustavad nad. Kord talvel, arvatavasti keegi Haapsalu-Heltermaa teelt hobusega kõrvalejuhtunu satub Anikatsi laiu lähedale. Ta pärib jääl uisutavalt poisikeselt, mis või kelle maa see olevat. „See on mei maa“ saadakse vastuseks ja veelkord „mei maa“. Jah, „vaikne kena kohakene ...“.

Hanikatsi laiu 1920. aasta paiku.

Jutustaja Priidu Hanikat

Priidu Hanikat (1897–1975) oli jutud kuulnud lapsepõlves oma isalt ja vanaisalt ning tema suust kirjutas need üles Marju Hanikat. Originaal Eesti Kirjandusmuuseumis.

Algus Kassarimaa 2017. aasta mainumbris (41)

Üles kirjutatud 30. juulil 1956.

12. Suuremõisa kutsar käskind ühekorra Saarnagu mihi mõisa täkku Saaremaale minna viima. Saarnagu mihed läind Salinõmme, kutsar tulnd tākuga senna, et paati panna. Mehed tahtnd tākku maha vetta ja jalad kinni siduda, sest paat nii vehene, et ei aita püsti jalal viia. Ei kutsar ei luba tākku maha vetta, et peab saama jalal ära viidud. Saarnagu mihed hakkand ikka vastu, et vehene paat ja ajab paadi kummuli. Kutsar aga ütlend, et pole teitel viga midad, aga ärge tei mitte mu siut sõlmi kiputage merel. Saarnagu mehed läind Saaremaale, tākki ei ole mitte oma jalgu koha pealt liigutand. Saaremaa eeres hakkand tākku paadist lahti päästma, siis pidand paadi tükki puruks ajama.

13. Suuremõisa paruni kutsar olnd juba vana mees ja parun võtnd noore kutsari õppima. Noor olnd uhke mees, punane särk olnd ikka selgas ja kiitnd, et tema on ikka täis mõisa kutsar. Vana pole aga seda kannatand ja tahtnd noorele kutsarile tükki teha. Ükskord käind noor kutsar parunit Heltermaale viimas ja olnd tühjade

hobustega tagasi tulemas. Poole vahe peal jäänd hobused seisma, suur müür olnd ees. Peeva läbi seisnd seel müüri taga. Õhtu vana kutsar läind senna, küsind: „Mis sa nüüd sii vaadad, et ei tule kodu?“ Siis müür kadund eest ära ja hobused hakkand tulema.

Teisekorra tulnd jälle Heltermaalt, hobused pannund lõhkuma, tulnd Pühalepa kõrtsi seina sisse, teise hobuse jala luu pooleks. Vana kutsar olnd nii tark ja teind seda, et noor kutsar nii hermus uhke olnd.

14. Saaremaal olnd vanasti palju tarku mihi. Ükskord olnd Saaremaa mehed jälle Hanikatis. Tuul olnd vastu ja mehed ootand mitu peeva. Üks hommiku pannund sõudes minema, väiksed laevad olnd, tuul olnd ikka vastu. Natuse aja pärast võtnd tuule heaks ja pannund minema. Hanitse vanamees läind pärast metsa, näind, et noored pihlapuud murtud kõveraks, latvad vastu Saaremaad ja kivid otste peal. Pole tema julgund neid kiputa, et mine tea, mis kuntsi pärast nee pannund on. Pärast teised Saaremaa mehed tulnd jälle Hanikati, siis vanamees küsind, et mis kunts see

sehune on. Saaremaa mees vastand: „Oleks tei need puulatvad lahti teind kui nad veel merel olid, nad oleks sitatükkidega tagasi tulnd.“

15. Üks Saaremaa mees tulnd ühekorra Kõrglaidu, teind Kõrglaidu Niguliga kaupa, et tema laseb ennast peksta toobri vitsapuuga, toobi viina peale, et tema peksmist ei karda. Kõrglaidu mees saand kaks või kolm korda lüüa puuga, Kõrglaidu naine läind vahele, et sa peksad teise kondid puruks. Kõrglaidu Nigulas käskind särki seljast ära võtta ja vaata, kas ihu pole sinine sealt kohast. Mees võtnd särki seljast ära, nii ilus valge ihu olnd, mitte midad pole viga olnd. Kui see Muhu mees olnd enne puud keega katsuda saand, siis pekstagu nii palju kui tahab, aga mees valu pole tunnund.

16. Üks Saaremaa mees lainand ühekorra teiste meeste keest raha. Juhtund jälle nende meeste seltsis Soomest soola tooma. Sadamas tulnd mehed vastu ja küsind raha kätte. Saaremaa mees hakkand vastu, et tema pole lainand raha. Mehed tunnund ikka ära, et seesama mees ja hakkand teda seel peksma. Mees pääsend nende keest

lahti ja läind joostes soolaaida taha. Hanikatsi vanamees olnd oma paadiga kõige välja pool ja näind oma paadist, kuidas Saaremaa mees parema jala varbaga lükkand vasaku jala kannu kinga seest välja ja uuesti tagasi jalga jälle. Tulnd siis sillale, mehed olnd vastas jälle. Teise virutand vastu sülda, teise viskand üle sülla eere merre. Siis olnd nii tugev mees, et pole kartnd neid mihe ühtigid. Siis kui soola laeva vidand, vetnd teise tündri soola teise kainla ja kiitnd, et nüüd on paras kekkida.

17. Ruhnu mehed olnd vanasti hülge püüül ja olnd Kaevatsis kortris. Kaevatsi naine käind salaja Ruhnu mehe sealiha söömas. Ruhnu mees saand aru ja ütlend: „Siin ma ei tee sulle midagid, kui ma kodu lehen, siis ma tahan su vaim vetta.“ Arvat see aeg olevad, millas Ruhnu mees kodu jõudnd, Kaevatsi naine kukkund maha ja surnd.

18. Saarnagu mees olnd Kõrglaidus hülgepüüül. Heinakuhja eeres söönd see. Näind, et merest tulnd hall veisekari ja vehene poiss olnd järel. Veised läind ühe jooniga üle maa, teise küljest merre. Poiss pöörnd veiste järelt ära, tulnd vanamehe juure. Vanamees olnd nii hermus, teind ennast magama, ise vaatnd silma nurgast: poiss tulnd vanamehe juure, soskind kepiga leivakannigud. Läind siis veiste järel merre ka.

19. Ühekorra olnd Hanikati vanaisa teistega laevaga Saaremaal Maasi linnapea all ankru peal. Nooremad mehed teind nalja ja luband maale tüdrukute juure minna. Siis vaatnd ja näind, et üks naine noppind maal köömned, suur kainlatäis olnd juba ja pannund laeva poole tulema. Üks mees ütlend veel, et tahtsite küll maale minna, aga nüüd tuleb ise laeva kätte. Siis kadund naine äkisti ära, suur veelõking olnd kohas. Teise peeva läind mehed maale ja reekind Saaremaa meestele, mis nad näind. Saaremaa mees ütlend, et see on vana tuuleema, kui teda näha on, tuleb tugevat tuult. Pärast tulndgid tugevat tuult.

20. Vanasti olnd Saarnagu hobustel iga aasta varsad, aga täkku pole omal olnd. Näind ise ka, et sinisehall täkk käind merest märade seas ja läind tagasi merre jälle. Meritsehobuse varsad olnd nii nobed hobused, et Saarnagu tüdrukud käind nendega jäneste jahil. Vetnd jäneseid kinni, niisugused pikad piitsad olnd, tinanupud olnd piitsa otsas. Hobuse seljast löönd piitsa jänesele ümber kaela ja tarind siis hobuse selga oma kätte. Need hobused eland nii vanaks kui 37 aastat, siis olnd veel täitsa tugev hobune.

21. Vanasti Vaemla parun pidand omal hulk kassisi. Mis vanaks jäänd, neid pole tappa tahtnd ja viind Kassari. See olnd siis kui

Kassaris pole veel elanikkusi olnd. Sellest on Kassari saandkid oma nime.

22. Vanasti pole soola saada olnd, siis keedet seda mereveest. Kõige soolakam vesi oli olnd Õunagu eeres Soolagu ninal. Sedasi hakatud seda kohta kutsuma.

23. Hanikati elanikud toond oma eerest ühest lõukast vett, millest olid soola keetnd, et seel pidi kõige soolasem vesi olema. Praegugi kutsutakse seda lõugast Soolaseks lõukaks.

24. Hanikati laidus on ühed mäed, mida kutsutakse Leerimägedeks. Vanasti oli kuulnud sealt ingli lauluhäält ja sellepärast nimetud Leerimägedeks.

25. Vanasti sõja aegu oli Rootsi kindrali staap asunud Hanikati laidus. Kindral oli Hanikatis ära surnud ja kogu oma varandusega maha maetud. Otsimas on käidud mitu korda, aga leitud pole midagid.

26. Valipe külas on Linnamägi. Vanasti oli seal suur linn olnd ja laevad käind ikka seel linna all ääres. Siis olnd seel täitsa sügav vesi, aga nüüd madal liivane põhi, alla põlve vett. Seel Linnamäel pidi suur kirst maetud olema, oli kaevatud ka, aga oli keeldud, et ei tohi seda välja kaevata. Linnamäel pidi üks niisugune koht olema, kus magama jääda ei saa. Nii kui sa magama jeed, nii üks tuleb hüüab otsekohe üles. Inimeste

seas hüütakse Linnamäge ka Vallimäeks.

27. Vanasti Käina mehed käind väiksete võrklaevadega puid Haapsallu viimas. Linnast tagasi tulemise aegu tuul läind valjuks ja purjutand laeva kummuli sii Hanikati laiu eeres, inimesed läind abiks neid ära päästma. Kui nad meeste juure läind, mehed olnd laeva põha peel, laev olnd kummuli. Mehed ütlend, et pole nendel häda olnd midad, nemad läind mere põhja, istund maha, lugend „issameie“ ära, siis tulnd seelt laeva põha peele ja oleks siis katel kee olnd, oleks hakkand tuhli keetma.

28. Jõulu pühad olnd tulemas ja Niksu Kustav, Kassari mõisa sulane tahtnd viina saada, aga pole raha olnd. Kustav ütlend seltsimeestele, et tema leheb toob paruni keest raha. Seltsi mehed ütlend, et äi sa paruni keest raha saa. Kustav läind ikka paruni jutule, et paruni härra annaks 10 rubla raha, naisel olnd kaksigud lapsed, tahaks jõulu pühade aegu nendele nime panna, et siis saaks vaderdel sööma korra teha ja parun annund raha. Kedagid teine talumeestest läind paruni juure ja ja parun reekind, et Kustavil olnd kaksigud lapsed. See ütlend parunile: „Kustavi naisel pole üldse lapsi ja saagid mitte lapsi.“ Pole paruni asi aitand änam midad. Kustavil olnd ikka jõuluks viina raha kees ja muud midad.

29. Suuremõisa valitseja läind ühekorra metsavahi juure, metsavaht ajand parajasti heina üles, puuhang olnd, sest siis pole raudhange olnd. Valitseja küsind, et kus kohast sa nii ilusa hangu puu oled saand. Metsavaht ütlend: „Ma viisi Kaevatsi Simmule ühe värsket kala ja selle eest sain hangupuu. Valitseja pöörand selja ja pannund minema.

Kaevatsi Simmu aga eland laju peel, kus pole ühtegid puud olnd ja ise oli kalapüüu mees.

30. Ühekorra mehed vidand Suuremõisa tiikis noota ja saand suure haugi. Pandud siis haug tiigi eere toori sisse. Paruni härra tulnd ka senna, soskind peel haugi kepiga. Äkisti haug hakkand vee sees rabama, pannund härra uued riided puhas tiigi mudast vett täis. Härra vaatnd, vidand suu naerule ja läind minema seelt. Pärast mehed reekind: „Oleks üks talumees seda teind, äi tea, mis sellega oleks siis küll tehtud.“

31. Vanasti püütud kalu ka ööse. Tuli pandud paadi pee otsa peele ja kalad tulnd siis tule valgele, seisnd vagusi ja siis saand ahingiga neid raiuda. See hüütud siis tooselkäimiseks. Üks Kassari mees olnd üks ööse jälle toosel kalu püüdmas ja näind, et teine mees ta kõrval ja püüab ka kalu. Ta tunnund ära, et ta naabrimees, ristiisa. Tema teretand: „Tere vader!“ Nii kadund ära, suur veelõking olnd järel. Kui Kassari mees

oma kalapüüu ära lõpetand, hakkand maa poole minema, üks karjund: „Anna mu ühe silmaga emis kätte.“ Mees mõtlend, et mis asi see küll on. Ei see vaid ei jää, muukui karjub ja karjub. Viimaks mees hakkand oma kalade seast vaatma, üks ühe silmaga ahve olnd kalade seas. Viskand selle merre, siis karjumine kadund ära. Mees läind teiste kaladega kodu.

32. Aksli Peeter tulnd ühekorra Keremaalt kodu poole keriku mõisa rehest mööda ja ühe jalaga tont tulnd rehest välja, hüpates hobuse kõrval. Hobune olnd nii hermus, et tahtnd lõhkuma minna. Nii kaua tulnd hobuse kõrval kui surnuaia värava kohta, seelt pöörnd ära ja läind surnuaid. See mees oli meite sugulane ja reekis ise, et tema olnd seda näind.

33. Saarnagu mees läind nõrga jeega Hiiumaale ja uppund ära. Veetud noodaga siis mees jee alt välja. Pandud niikauaks sauna kui puusärgi tegemine olnd. Kui mees juba ära maetud, olnd iga ööse tuli saunas. Nii kui kedagid akna taha läind, et neeks, mis sees on, nii tuli kustund ära. Siis mehed vetnd sauna akna eest ära, viind tõrva ja pigi sauna. Ja ähvardand, et kui sa veel tule sauna paned, siis laseme püssiga sauna aknast sisse. Pärast seda pole enam tuld saunas nähtud.

34. Vanasti Ruhnu mehed käind sii laidude peal hülgepüüul. Hanikati vanamees käind ka, aga teise

laju peal. Ruhnu mehed teind vanamehe püssi seks, et kuul pole kaugemale läind kui jala maad, siis kukkond maha.

Saaremaal olnd ka vanasti targad mehed ja vanamees reekind seda asja nende vastu. Saaremaa mees vetnd püssi oma kätte ja lasnd ühe pardi maha, siis määrind pardi verega püssi mõlemalt poolt küljest. Siis püss hakkand lasma jälle. Saaremaa mees õpetand, et kui tei saate kuskilt punast ristimata elavat hõbe, siis Ruhnu mehe võimus änam üle ei käi. Saand siis killegi keest linnast seda punast elavad hõbe, siis Ruhnu mees ei ole saand püssile enam midad teha.

Siis Ruhnu mees teind seda, et pole hüljest änam lasta saand, nii kui üsna hülge ligi saand, hüljes kargab kivi otsast maha.

Ükskord olnud jälle Ruhnu mees Kõveri laidus ja Hanikati vanamees olnd Ahelaidus, hüljes tulnd Ahelaiu eeres kivi otsa. Vanamees pidand hüljest lasma minema, üsna varju ligi olnd saamas, hüljes kargab maha. Kui vanamees ära tulnd, hüljes kivi otsas jälle. Mitu korda käind sedamoodi. Viimaks tüdind ära ja läind püüumajasse sooja – sügisene külm aeg olnd. Ruhnu mehel läind Kõveri laidus ka külmaks ja läind ka sooja. Vanaisa vaatnd: hüljes olnd jälle kivi otsas. Läind uuesti katsuma. Siis saand varju taha ja lasnd hülge maha. Ruhnu mees pole näindkid, olnd

võrgumajas ja leikand puuluusigud. Kui ta paugu kuulnd, kargand majast välja, suure ähmiga nuga läind reiest sisse, aga Ruhnu mees hõiskand siis.

35. Ühe peremehe hobusel käind iga ööse painaja kallal. Mees käind targa juures nõu küsimas, et mis asi aitab selle vastu. Tark õpetand: „Veta üks sõhune vakk, millel oksa auk põhja sees on ja pane tuli senna vaka alla ja siis vaada selle oksa augu valguse läbi, kas leiad midad hobuse lakkade seast.

Mees teind seda ja leidnd ühe suure nõõla hobuse lakkade seast. Vetnd nõõla kätte ja murdnd nõõla terava otsa silma sisse kõveraks. Teise humiku olnd naabri vanaeidel pee jalge vahel, änam õigeks ei saa.

36. Hanikati vanamees tulnd Haapsalust postist ja olnd kodu poole tulemas. Üks vanaeit tahtnd ka reele tulla. Vanamees ütlend, et tema linnast tulnd, hobune väsind ja pole naist peale vetnd. Ja siis järsku läind regi nii raskeks, et hobune käristand kõigest jõust, et edasi saand. Saand siis suure vaevaga viimaks kodu, hobune olnd nii märg, et tilkunud. Teinekord vanamees rääkind Saaremaa targale seda juttu. See ütlend: „See oli selle naise kuri silm, mis seda tegi. Oleks vetnd ja pöörnd rangid teisepidi, oleks ära kadund see raskus.

37. Pühade aegu Kassari mehed tahtnd parunid näha, mis kabeli surnukambris

kastis klaasi all olnd. Köster vetnd kasti lahti ja näitand meestele. Üks mees olnd juua täis ja ütlend: „Oled sa ilmal teisi küll peksnd“, ja annund parunile vastu lõugu, nii et pea läind otsast ära. Köster pannund pea oma kohta tagasi ja kasti ruttu kinni. Olnd ise nii hermus, et kui see nüüd parunile teada leheb, ei tea, mis temaga siis küll tehakse. Pole kedagid aga seda parunile reekind, jeend teadmata nendele see asi.

38. Suuremõisa parunid olnd hermus suurelised ja uhked mehed. See olnd sellel ajal kui pole veel aurulaeva käimas olnd Heltermaa ja Haapsalu vahel, siis käind purju luup.

Ükskord hakkand jälle Heltermaalt minema, merel läin tuul valjuks. Viind luubi Hari laju eere. Ja vana parun olnd ise ka sedakord luupis. Läind Harise maale, Hari Peeter annund seel süüa ja õhtu toond põhud tupp ja ütlend, et olgu ta sant või saks, keik põhku magama, temal paremad kohta ei ole. Parunil olnd küll sant külameestega seltsis põhkus magada, aga pole midad parata olnd.

Talvel parun lasnd kohe puud Harise viia ja sakste jauks toa teha. Et kui veel niisugune juhus tuleb, et siis mitte külameestega ei tule seltsis magada.

39. Ükskord tulnd Suuremõisa parun ja toapoiss Saarnaku laidu.

Saksad olnd peeva läbi söömata, toidu asju pole seltsis olnd. Saarnaku inimesd hakkand sööma ja käskind saksu ka sööma tulla. Toapoiss tulnd kohe sööma, aga härra pole tulnd – ootand ikka veel käskimist. Pole aga änam kästüd, siis härra tulnd viimaks ise laua juure teiste selja taha, vetnd ühe silgu, ütlend, et see vaadab väga tema otsa ja söönd selle ära, vetnd sedamoodi mitu tükki ja söönd ära.

40. Kaks mõisahärrad ja toapoiss tulnd ühekorra Hanitse ja tea mis selle paadi viga siis olnd, et siit vanamees olnd neid aitamas mere eeres paati parandada. Kui paadi korda saand, siis teine härra läind teisepoole vanameest tüki maad eemale ja hüüdnd, et tule siia, mei tasume sulle töövaeva. Teine olnd tige härra, teine olnd hea härra. Toapoiss saand vanamehele ütelda, et mine sene kurja härra juure esteks, kui sa hea härra juure lehed, siis kuri jätab ilma. Mees läind esmalt kurja härra juure, see tasund üsna heasti. Ja hea härra maksnd ka veel üsna heasti.

41. Vanasti olnd karutantsitajad, kis käind külades inimesi petmas. Karud olnd seltsis, kille loomad surnd olnd või haiged, selle lauta viidud karud, et teevad loomad terveks, et loomad enam ära ei sure. Seda aga tehtud suure kõrge maksu eest, kui nad karu lauta viind.

Ükskord tulnd jälle Hiiumaale karutantsitajad, viis tükki

olnd. Naised olnd nii hermus, et peaks aga mehed kodu olema, kui nad siit Hanitsest läbi tulevad.

Olngid üks hommiku, et tulnd Kassari poolt karutantsitajad. Tulnd ja küsind, et kas laudad on tõbised ka. Peremees ütlend, et laudad on kõik terved, et siin tõbiseid ei ole. Siis küsind, et kas tahate näha, et nemad panevad karud tantsima. Peremees ütlend, et ei mei taha karutantsimist näha. Tüdruk läind kajust vett tooma, siis ütlend tüdrukule, et vaada, mei paneme karu tantsima. Annund karule puu kätte, karu vetnd puu esimeste käppade vahele ja tagumiste käppadega tatsind ümber puu. Siis pannund karud õue kinni ja tulnd tuppa ja hakkand raha jagama, mis nad Hiiumaalt inimeste keest petusega kerjand. Suur hõberaha hunnik olnd laua peal, mis nad jagand. Üks vanamees vetnd kepi ja läind selle aja sees karu narrima. Karu peremees läind ka pärast välja, karu kargand peremehe kallale. Siis siutud karu õue kinni ja antud peksta. Karu karjund nii hermsasti nende kees, et aa-uu, aa-uu.

Siit läind ära, läind Muhusse. Pärast kuulnud, et üks karu olnd Muhus oma peremehe ära murdnd. Arvatavasti oli sama karu, kis peksta sai. Pärast seda oli karudega käimine ära keeldud.

42. Ühekorra olnd Kassari Mäealuse kõrtsi ees karutantsitajad. Üks vehene poiss läind nende juure ja käskind karud tantsima panna,

et tema tahab näha. Pannund karud tantsima ja poisi käest raha nõudma. Poisil pole aga raha olnd, siis vetnd poisi kinni ja leikand poisi riiete eest kõik nõöbid ära. Poiss läind kodu, püksid käsivarre peal.

43. Hanikati laiu lõuna pool külges on kaks suurt kivi. Vanasti kuralised käind ikka sii hülgepüüul. Ise olnd maal kivi taga ja lasnd hüljest, mis meres kivi otsas olnd. Sellest need kivid saand nime. See kivi, mis maal on vehem ja see on Vehe-Kuraline ja meres on suurem kivi, see on Vana-Kuraline.

Materjali kogumise aeg 8.–10. august 1956.

1. Uue aasta laupa ööse pole tohtind magada üldsegid. Tuli pidand öö läbi põlema ja aknad katet kinni, et tuli viljapõldude peele ei paista, et rikub viljad ära.

Õhtu toodud õled tuppa ja siis visat õlgi tüüd ülespidi vastu lage. Vanast olnd karused laed ja mida rohkem õlgi kinni hakkas, seda parem viljasaak olnd põllumeestel ja kalasaak kalameestel. Kui pole aga kinni jeend, siis olnd kehva saak.

Siis olnd mängisi tehtud: „kiiska püütud, tetre lastud“, siis „kinksepa silma peest välja sossit“ ja tuld ära puhut.

„Kiisa püüdmise“ olnd sedasi, et tehtud õlest „kiisk“ valmis, kaks libet pulka antud teine teise piuse, siis mõõdet inimese pikus ja „kiisk“ pandi

nii kaugele. Siis pidi jala varbaotste ja pulkade peel „kiisa“ juure minema. Kui ligidale saand, siis teised küsind, et kus sa lehed, siis pidi ütleva, et lehen „kiissa“ püüdma. Siis öeldud, et kui kukud sisse. Siis pidi ühe pulga peel keha raskuse üleval kandma ja teise pulgaga vastu pead ise omal lööma ja kiitma, et vana pee on kõva. Siis pidi hambal „kiissi“ pehe kinni hakkama ja seda sama moodi tagasi minema.

Siis olnd „tedre lasmine“. See olnd sedasi, et ümargune puu siut ottest lae alla rippuma, siis inimene pidand puu peele istuma ja jalad ka puu peele ja kepiga hoidis, et maha pole kukkund. Müts pandi siis teise otsa peele, jalge otsa. Siis pidi kepiga mütsi seelt maha soskima, et ise puu peelt maha ei kuku.

„Kingsepa silma soskimise“ jäuks pandud öle pukk maha ja siis kaks inimest pannund seljad vastati ja peene puu jalgte vahelt läbi. Siis üks, kis seljaga puka pool olnd, küsind „kinksepa“ keest: „On kinksepp kodu?“ Teine vastand: „On küll“. Esinene küsind jälle: „Mis ta teeb?“ Teine vastand: „Kingi ja saapud“. Esimene küsind: „Teeb ta moole ka?“ Vastati, et äi tee. Siis öeldud: „Ma sossi ta silma peest välja.“ Siis see, kis seljaga puka pool olnd ja kingi tahtis, pidi kepi otsaga puka küliti lükkama, teine aga hoidis kepi otsa ära, et see puka pihta äi lehe. Kui aga puka küliti lükat, siis oli

kinksepa silm peest välja soskit.

Tule puhumine olnd sedasi, et nööre siut lae alla kinni ja umper olnd üsna pärand vastus. Siis pandud küünal senna juure põlema. Kis siis tuld puhuma läks, pidi jalad umpri sisse panema ja kätte peal lappides, jalad vastu lage, tule juure jõudma ja ära puhuma, siis seda sama moodi jälle tagasi tulema. Kui aga jalad umpri sees kõrva keerid, ehk need ära nõrkusid, siis pole midad aitand.

Kui kell 12 saand, siis valat õnne. Selle jäuks valat tulist tina vee sisse.

Igaühele valat õnn ja kõige viimaks valat perekonna õnn. Vanemad inimesed seletasid siis jälle ära, mis igaühe õnn tähendab.

Vana-aasta ööse pole tohtind kidad magada, kis siis magama jeend on, siut asemele kinni või tahmat näud ära. Sellepärast pole julgund kidad magama jeeda, pidi öö läbi üleval olema.

Kui uue aasta humiku kerikust tulema hakat, siis igaüks olnd nii ruttus, et kis keige enne kodu saab, see saab selle aasta sees oma tööd keige enne valmis.

Uue aasta laupa õhtuks keedet ikka värske haugi suppi, mis seks ajaks sai hoitud.

2. Paavlipäev pidi olema hülge poegimise peev, et siis hülged poegivad, sedasi reekisid vanad mehed.

3. Tõnisepeevaks keedet ikka ubasuppi ja sea pee.

4. Küünlapäev oli küla-käima päev. Siis pole tööd tehtud, käidi külas juttu ajamas ja õlut joomas.

5. Peetripäeval pannakse soe kivi merre, siis mere jee hakkab sulama ja külm tuleb alligate ja kaevude sisse.

6. Madisepäeva kohta vanad inimesed ütlevad ikka seda, kui talve lume tuisk olnd, et see on madisepäeva tuisk. Sest siis tahtnd ikka tuisku olla.

7. Vastlapäeva keedet ubasuppi ja veise ründ.

Siis olnd juused leigat ja hobused puhastud, noored hobused esimest korda ette pandud.

Vastlapäeva õhtu läind keik küla naised jee peele liugu lasma. Kis keige pikemad liud saand olnd, sellel pidad keige pikemad linad kasvama.

Siis tehtud ka tiukõlku. See olnd sedasi, et kus sile jee olnd, senna pandud jee sisse post püsti ja vankri ratas posti peele. Siis siut pikk puu vankri kodarate külge kinni ja kõlk siuti senna otsa. See olnd ikka palgi kõlk. Siis selle otsast, mis vankri kodarate külges kinni olnd, hakat ringi ajama. Kõlk lendand ikka sõhuse vaardiga küll, et pole tahtnd naljalt peel seista ühtid.

Vastlapäeva õhtu mindud ikka valges magama, tuld pole lampi pandud.

8. Tuhkapeeva pole tohtind juused kammida, et tuhk tuleb pehe ja külas pole tohtind ka käia, siis visat tuhka vastu silmi.

9. Paastumaarjapeev keedet seajalad ja tehti vurrkonti.

10. Lihavõtte pühade aegu keedet ja värvit mune. Linnas oli jälle siis munade vahetamine. Kis uulitsa peal vastu tuli, sellega pidi muna vahetama.

11. Kui Jüripäva jää meres veel kandja olnd, siis keik Jürnad siut kinni. Kui enne Jüripäeva müristab, siis tuleb vilu kevad.

12. Nelipühide laupa õhtu toodud kaski tuppa ja käidud armukaski viimas. Noordele viidud ikka kased, vanapoistele viidud pihlad ja kis siis kurjad või sandid inimesed olnd, nendele viidud kadagad ja surnd varesed. Nelipühide aegu tahtnd ikka valjud tuuled olla.

13. Jaanipäeva laupa õhtu raiut kadagad või muud puid

ja põletud tuld. See tule põletamine tulnd sellest, et vanasti ühekorra üks noorpaar läind paadiga kuskile ära, põletand seal paadi ära, et änam tagasi ei tule. See olnd Jaanilaupa õhtu ja sellest hakatkid tuld põletama.

14. Heinamaarja päeva ei ole heinatööd tehtud, siis tehtud muud töösid.

15. Maretapäeva kohta ütlend vanad inimesed, et siis saab hädaleiba, kille vili otsas on, et saab põllalt uut. Iga aasta pole seda saand.

16. Lauritsapeeva pole tohtind tuld teha, et toob tuleõnnetust.

17. Pärtlipäevast pannund kalamehed, kis noodal käind, pükstega saapad jalga, et vesi läind siis külmaks.

18. Mihklipäevaks olid välised tööd keik tehtud, käidi külas ja tehti õlut.

19. Mardipäeva laupa õhtu käidi mardiks. Siis tehti nägudele masked ette, pillimees oli ka ja siis käidi külas tantsimas, tükki

tegemas ja lapsi loetamas. Kis pole lugeda muistnd anti peksa. Mardipäevaks olid makid valmis tehtud ja martidele keedet ikka makid valmis.

20. Kadripäeva laupa õhtu käidi kadriks. Käind seda sama moodi kui mardid, ilusamini olnd riides, kadrideks käind ikka naised. Kadridel olnd veepudelid seltsis, kis neid pahandand, viskand pudelist vett, et kadri kuseb siis.

21. Luutsinapäeva käind „luts“, suur kaseaga olnd kees ja materdand mööda pärandad. Lapsed joosn pinkide peele üles, sest luts pole ülese saand.

22. Kui Toomapäeva tuiskand, siis öeldud ikka, et Toomas tuiskab.

23. Jõuluks tehti õlut, toodi õled tuppa ja põletud jõulukuuske.

LÕPP

Aasta 2018

Jaauar

11. Hiiumaa kultuurihooaja avapeol anti tubli tegija tunnuskiiri Tiia Korvile 20-aastase tööst kooliteatriga.
19. A. Vahemetsa artikkel Hiiu Lehes „Saarlane ja hiidlased valvavad Liibanonis rahu“, kus maini kestval missioonil osaleb Kassari nooremseersant Kaili Uusoja.
24. Õppepäev „Teadmispõhine lambakasvatus“ Orjaku külamajas.

Veebruar

1. Kinoõhtu Orjaku külamajas: „Igitee“.
 3. Külavanemate ja külaseltside esindajate kohtumine vallavanem Reili Rannaga Orjaku külamajas. Kassari saarelt osalesid Margit Kääramees, Tiivi Lipp, Tiit Kopli, Linda Tikk, Ester Tammis, Aivar Kääramees, Omar Jõpise ja Toivo Platov.
 - 3.–9. Jääturjetamise Monotüüp-XV klassi Euroopa meistrivõistlused Orjaku sadamas.
 17. Jäätalafestival Orjaku sadamas, esines ansambel JÄÄÄÄR.
 24. Eesti Vabariigi 100. sünnipäeva tähistamine: vaadati varasemate aastapäevade videosid ja Kassari rahvamaja ees tehti ühispiit.
 - 25.02.–3.03. Uisutamine Orjaku sadamas, avatud uisulaenus ja väike kohvik.
 26. Kassari hariduselts 23-aastane.
- Kassari käsitööring kinkis uuele ilmakodanikule Kaari Kääramehele lapiteki.

Märts

3. Hiiu Purjelaeva Seltsi aastakoosolek Orjaku külamajas.
8. Kinoõhtu Orjaku sadamas: „Klassikokkutulek 2“.
10. Pühalepa Naistekoja 20. sünnipäevale viisid Kassari tervituse Ester Tammis ja Toivo Platov.
13. Kuivatatud lambakintsule „Hiiu viiulile“ pühendatud seminar Kassari puhkekeskuses.
22. Hiiumaa Kodukandi korraldatud kogukonnapäeval Kärdlas käisid Ester Tammis, Säde Põllu, Valve Mölder ja Toivo Platov.

Aprill

12. Kinoõhtu Orjaku sadamas: „Seltsimees laps“.
22. Jumalateenistus Kassari kabelis.
29. Kassari kabelis laulis Oleviste kiriku koor, juhatas Kersti Kuusk.

Mai

4. „Teeme ära!“ koristuspäev Kassari kabeliaias. Riisuti, tasandati maapinda ja värviti üle välikäimla. Käina osavallakogu koosolekul osales Ester Tammis.
5. „Teeme ära!“ hoogtööpäev Kassari rahvamaja õuel, koristati õue, metsaalust ja puukuuri. Orjaku küla talgud, puhastati teeääri talvesodist, korrastati mereäärset karjamaad ja istutati EV 100 tammed Pihlalaiaue.
12. Emmaste laadal olid kauplemas Merike Niimann, Edgar Veeborn ja Truubi talu.
17. Kassari Kultuurineljapäevade sarja 5. hooaja avamine Orjaku külamajas: kontsert „Hingelt laulev meremees – Siim Rikker“; Ainikki Eiskopi näituse „Merepiisad ja päevakuld“ avamine.
19. Muuseumiõöl oli avatud A. Kallase suvekodu, seda külastas 32 inimest. Missa Kassari kabelis. Laulis ansambel Hõbelõng. Huvilisi juhatas kabelis Ingrid Purge ja kabeliaias Kati Kukk.
20. Uue püsinäituse „Elu saarel. Tuli. Vesi. Õhk. Maa“ avamine Kassari muuseumimajas.
24. Sadamakino Orjaku külamajas: „Portugal“.
26. IX Tuulekalafestival Orjaku sadamas. Anne Rekkaro raamatu „Priius kallis anne“ esitlus Kassari rahvamajas.

Juuni

2. Hiiumaa maraton alguse ja lõpuga Kassari Puhkekeskuse juures.
3. Kassari kabelis missa, leeripüha.
- 7.06.–30.08 Igal neljapäeval oli Kassari rahvamajas avatud kodukohvik Hõng.

8. Kontsert sarjast „Kolm risti Kassari kohal“. Kassari kabelis esinesid Käina Huvi- ja Kultuurikeskuse muusikaosakonna õpilased.
9. Sadamakino Orjaku külamajas: „Kaalust alla“.
13. Algas Orjaku infomaja hooaeg, suvel töötasid infomajas Margit Kääramees, Marleen Začek ja Liina Härm.
- 14.-15. Sõru Jazzi kontserdid Orjaku külamajas.
16. Sõru Jazzi linnuvaatlusretk Orjaku õpperajal, linnuvaatluskohvik Orjaku külamajas.
Orjaku külamaja külastasid Saaremaa külade aktivistsid, kellele pakuti kohvi-kooki ja tutvustati sadama arendust ning külamajade tegevust.
21. Araabia köögi ja kultuuri päev Orjaku külamajas, korraldasid MTÜ Johannes Mihkelsoni Keskus ja Orjaku külaselts. Osales 40 araabia maadest pärit inimest, kes olude sunnil elavad praegu Eestis. Pakuti rahvustoite ja sai kuulata muusikat.
22. II väike jaanipäeva lihalaat Orjaku külamajas ja sadamas. Korraldasid Hiidlaste koostöökogu, Orjaku külaselts ja MTÜ Hiiu Veis ja Lammas.
23. Surnuaiapäeva Kassari kalmistul.
26. K. Potisepa artikkel Hiiu Lehes „Eluga kahel pisikesel saarel“, kus räägitakse Kaja Tuisust, kes pool aastast on oma Kassari kodus ja teise poole töötab troopilisel Mauritiusel.
28. EV 100 fotonäituse „Maja elu lugu. Kassari rahvamaja 100 aastat koos Eesti Vabariigiga“ avamine. Autor Merike Niimann. Teostus Mart Mõniste ja Pildikoda.
Kassari haridusseltsi üldkoosolek.
28. Orjaku külamajas kontsert EV 100 auks „Kodus on sinine taevask – Trio KeKuKe: Kelli Uustani, Kusti Lemba ja Keio Vutt.
30. MTÜ Orjaku Külaseltsi üldkoosolek Orjaku külamajas.
Ilmus Kassarimaa nr 43.

Juuli

5. Kontsert Orjaku sadamas „Gongide ja helikausside kaunid helid – Kaia Karjatse“.
- 6.-7. Kitarrifestivali Kassari Kitarrid kontserdid Orjaku külamajas.
6. Festivali Kassari Kitarrid Pääru Oja ja Indrek Kruusimaa flamenko-õhtu Kassari rahvamajas.
12. Kontsert Orjaku sadamas „Hallo Kosmos, hallo Maa“ – Hanna-Liina Võsa ja Koit Toome.

13. Kontsert sarjast „Kolm risti Kassari kohal“: „Rõõmu allikal“. Mõitiskles õp Jaan Tammsalu, kitarri Robert Jürjendal.
14. Hiiumaa käsitöö ja omatoodangu laad Kärddlas Vabrikuväljakul. Kauplemas olid Ülle Lorits, Jüri Rebane, Truubi talu ning Lest ja Lammas.
15. Missa Kassari kabelis.
17. Curly Strings kontsert Kassari rahvamajas.

19. Kaia Karjatse kontsert „Gongide ja helikausside kaunid helid“ Kassari rahvamajas.
- 19.–22. Hiiu Folgi kontserdid:
20. Hiiu Folgil Kassari kiigeplatsil esinesid ansamblid Pööriöö, Puuluup, Svjata Vatra ja Oxus Usbekistanist.
21. Hiiu Folk Kassari rahvamajas. 1930. ja 1970. aastate muusika: Olaf Kopvillem, Hämarik jpt. Hiiu Folgil Kassari kiigeplatsil esinesid Jaak Johanson ja Krista Citra Joonas, Riho Sibul, Jaak Tuksam ja Ain Agan, Mari Kalkun ja Aleksandra Kremenetski ning ansambel Tuulelöötsutajad.
Kassari kabelis esines Usbeki ansambel Oxus.
22. Hiiu Folgi kontsert Kassari kabelis: laulis Helin-Mari Arder, kitarri Teet Raik.
24. Indrek Taalmaa monoetendus „Parimad palad“ Kassari Kuursaalis.
25. Lääne-Saarte kammerorkester „Kontsert maailma äärel“ Orjaku sadamas.
26. J. Kaasiku 100 aasta vanuse pilkenalja „Kaheksa-puudane ämm“ esietendus. Tegelased: Hugo – Tiivi Lipp, Ants – Ulvi Uusoja, Andres – Toivo Platov, passija Juuli – Evi Sadul, Hugo pruudid Emmi – Annika Kääramees, Marie – Helin Kääramees, Anna – Kairi Reintal ja Neti – Ester Tammis, neiu akna taga – Kaisa Kääramees.
Päikesetõusumatk Kassari saarel Tarmo Suurvärava juhtimisel.

30. Etendus „Kaheksa-puudane ämm“ Kassari rahvamajas.

August

2. EV 100 raames „Kassari – Aino Kallase paradiis“. Kallaste suvemaja õuel esinesid Garmen Tabor (sõna), Angelika Mikk (laul) ja Riina Pikani (klaver). Lavastaja Arne Mikk. 12.00–20.00 Hiiumaa kohvikutepäeva Kassari kohvikutuur. Kuus kohvikut Kassari saarel! „Magus mari meitele ja teitele“ Esikälas Uue-Hansu talus, „Mesila“ Lemmena mesindustalus, „Kassari veski“ Hollandi veskis, „Pullu pulmakohvik“ Pullu pubis, „Orjaku mõisa kuivati lugu“ Dagen Hausi külalistemajas ning „Siis tule – siis jää“ Orjaku sadama külamajas.
3. Kontsert sarjast „Kolm risti Kassari kohal.“ Kassari kabelis Kait Tamra, kaastegev Kadri Pulk.
- 4.-5. Etendus „Kaheksa-puudane ämm“ Kassari rahvamajas. Päikesetõusumatk Kassari saarel Tarmo Suurvärava juhtimisel. Matkamas käis suve jooksul kokku 42 inimest.
7. Kassari kabelis kontsert „Gamba vaimust vaevatud.“ Peeter Klaas ja Arvo Haasma, Elisabethi-aegne muusika.
9. Hiiu luule ja lugude õhtu „Ole ise“ Orjaku külamajas. Esinesid Heli Laaksonen, Järvi Kokla ja Margus Tabor.
10. Hiiumaa puhkpillidepäevade kontsert Orjaku külamajas. Esines Paide linnaorkester. Kunda linnaorkestri õhtukontsert Kassari Puhkekeskuses.
11. Hiiumaa puhkpillipäevade kontsert Orjaku sadamas. Esines Türi puhkpilliorkester.

16. Etendus „Kaheksa-puudane ämm“ Kassari rahvamajas.
 - 18.-19. Uue aja valguse ja armastuse trummi valmistamise kursus Kassari rahvamajas.
 19. Missa Kassari kabelis.
 23. Kontsert Orjaku sadamas: Maarika Martin „Lood ajast praegu ja enne“.
 25. Muinastulede öö tähistamine Orjaku sadamas.
 29. *Shindo*-venituse näidistund Orjaku külamajas, juhendas Kadi Männamaa. *Shindo* tunnid toimuvad külamajas talvehooajal üks kord kuus.
 30. Sadamakino Orjaku külamajas: „Raamatupood“.
- Kassari käsitööring kinkis uuele ilmakodanikule Lumi Niimannile lapiteki.

September

1. Lõppes Orjaku infomaja hooaeg, maja oli avatud iga päev.
6. Sadamakino Orjaku külamajas: „Ahto. Unistuste jaht“.
- 7.-8. Kiriku abiliste reis Põhja-Eesti pühakodadesse. Kohaliku omaalgatuse programmi Käina Martini koguduse projekt "Suvel avatud Kassari kabel ühendab kogukonda".
13. Kassari Kultuurineljapäevade sarja 5. hooaja lõpetamine Orjaku külamajas. Kontsert „Lase ma laulan“, esinesid Kärkla Kammerkoor ja trio Kolm Musketäri. Hiiu valla arengukava 2035 + arutelul Käinas osales Ester Tammis.
15. Kärkla Purjutuuri sarja võistluste lõpetamine Orjaku külamajas, korraldaja Hiiu Purjelaeva Selts. Sõru laadal olid kauplemas Aita ja Kallu Rebane ning Merike Niimann.
16. Missa Kassari kabelis.
20. Etendus „Kaheksa-puudane ämm“ Kassari rahvamajas. Kõikide etenduste tulu läks Kassari rahvamaja esiku remondiks.
21. Tooršokolaadi valmistamise töötuba Dagen Hausi külalistemajas.
22. Kärkla sügislaadal käisid kauplemas Ülle Lorits ja Truubi talu.

Oktoober

6. Algas joogahooaeg Orjaku külamajas, koos käiakse laupäeviti kell 11.00, juhendaja Alne Lepna.
 9. Kinoõhtu Orjaku külamajas: „Võta või jäta“.
 13. Kuri sügislaadal olid kauplemas Ester Tammis ja Toivo Platov.
 14. Lõikustänapüha jumalateenistus Kassari kabelis. Tänavi abilisi. Ühine kohvilaud.
 27. Kassari rahvamajas Kassari kirbuturg avatud 11–16.
- Oktoobris ilmus ajakirjas Maale Kassari rahvamajast artikkel.

November

2. Hingedepäev, Taizée palvus Kassari kabelis.
5. Kinoõhtu Orjaku külamajas: „Vello Salo. Igapäevaelu müstika“.
10. Kontsert „Armastusfilm“ Orjaku külamajas, esinesid Andre Maaker ja Jaan Sööt.
18. Kassari rahvamajas naiseliku väe meditatsioon: oma sisemise allika äratamine. Juhendas Merliis Sulg.
25. Kassari rahvamajas laste jooga. Juhendas Gea Grigorjev.

Treening-meditatsioon. Kostitas kohvik Hõng.

27. Kodanikupäeva tunnustusüritus Kärddlas Pikas Majas. Kohal käisid Liisi Kummer-Leman, Tiivi Lipp ja Ester Tammis.

Detsember

2. Kassari rahvamajas „Enda toetamine eeterlike õlidega“ – aroomiteraapia õpituba.
 5. Eesti LEADER Liidu visioonikonverents „Kuidas kohapeal arukalt otsustada“ Jänedal. Ühiste kavatsuste kokkuleppe allkirjastas Ester Tammis.
 7. Haridusselts EDU 20. aastapäevale Kõpu külamajas viis tervituse Ester Tammis.
 8. Kassari rahvamajas kontsert: Märten Kross, Peeter Metsar ja Kiur Aarma. Kohviku Hõng salongiõhtu.
 14. Taizée palvus Kassari kabelis.
 - 14.–15. Hiiumaa käsitöö ja omatoodangu laat Kärddla kultuurikeskuses. Kauplemas olid Margit Kääramees, Ülle Lorits, Merike Niimann, Truubi talu ning Lest ja Lammas.
 19. Väike jõulumüük Orjaku külamajas.
 24. Püha jõuluõhtu jumalateenistus Kassari kabelis.
 27. Kinoõhtu Orjaku külamajas: „Eia jõulud Tondikakul“.
 30. Kontsert Orjaku külamajas: Jaan Tätte „Aitäh!“.
- Orjaku külarahva aastalõpu-koosviibimine külamajas.
31. Aastavahetus Kassari rahvamajas. Taizée palvus Kassari kabelis.

Täname

- Kabelit külastas sel suvel 2880 inimest.

EELK Käina Martini kogudus tänab häid abilisi, kes hoidsid suvel Kassari kabeli uksi avatuna:

Valve Mölder, Eva Laur, Tiiu Kopli, Urve Kääramees, Evi Sadul, Ulvi Mets, Tiia Karapetjan, Silvi Steinberg, Maie Nittim, Kati Kukk, Hiivi-Liivi Mugamäe, Maarja Undusk, Diana Üksik, Merike Niimann ja Maie Ruuber.

Aitäh!

- 2018. aastal annetas Kassari rahvamaja raamatukogule raamatuid Toomas Risti ning meie hea koostööpartner Printoni trükikoda. Täname ka trükikoja annetuse vahendajat Heli Tuisku.
- Oleme tänulikud kõigile lugejatele. 2018. aastal lisandus viis inimest.

Teated

27. novembril avaldas Hiiu Leht artikli „Kes mäletab Kassari kabeli pärgi?“.

Kui kellelgi on pilte, mälestusi, teadmisi pärgadest, palume võtta ühendust telefonil 5305 1858. Samuti pöördume lugejate poole palvega: plekkpärgade taastamiseks on võimalik teha annetusi EELK Käina Martini koguduse kontole EE632200001120177422. Selgitus: Plekkpärgad.

Huvitegevus Kassari rahvamajas:

E 19.00 vabatants, juhendab Annika Kääramees, tel 5696 9326.

N 19.00 jooga, juhendab Maia Jõpiselg, tel 518 9024.

R 20.00 videoklubi, Ivo-Sven Vähejaus, tel 5668 8418.

Rahvamajas on võimalik mängida pinksi ning harjutada ja mängida klaverit.

Raamatukogu lahtiolekuajad 2019. aastal:

1. jaanuar – 30. aprill KOLMAPÄEVITI 10–18.

1. mai – 31. detsember KOLMAPÄEVITI JA NELJAPÄEVITI kl 11–17.

Kirikusõit

Selle luuletuse on kirjutanud Peetri-Mihkli Laine 14-aastaselt pärast jõuluõhtu jumalateenistust 23. XII 1937 Kassari kabelis.

Talus lõppend päevatöö, algab õhtu,
viimsed talitused laudas, siga pugend põhku.
Korda seataksegi regi sõiduks kiriku,
istutakse läbisegi, kõigil naerul suu.
Sõidab hobu, liugleb regi kiirelt edasi,
sellist sõitu pole tehtud vist veel kunagi.
Kirikusse veel tükk maad, mõnel hakkab külm –
jõuluõhtul peaks ju olema ikka soe ilm.
Eemalt paistab kiriktorn, kiirendakse sammu,
aga see neil häda toob, mõned kukvad lumme.
Jõuluõhtu imekena, taevas naerab kuu.
Kirik küünlavalges särab, laulab inimsuu.
Õpetaja jutlust peab Jeesu sündimisest,
mida seal kuulda võetakse puhtast südamest.
Sõidab hobu, liugleb regi koju kirikust.
Seal meid ootab jõuluvana, tuleb ei tea kust.

Laine sündis 21. jaanuaril 1924 ja lahkus meie hulgast 9. detsembril 2018. Puhka rahu!